TOFİQ MƏMMƏDOV

MURTUZA MUXTAROVUN BAĞI- MƏRDƏKAN DENDRARİSİ

ТОФИГ МӘММӘДОВ

МУРТУЗА МУХТАРОВУН БАҒЫ-МӘРДӘКАН ДЕНДРАРИСИ

Бакы,
©"Араз" нәшријјаты-2000

РЕДАКТОР: ВАҺИД ҺАЧЫЈЕВ

**Тофиг Мәммәдов "Муртуза Мухтаровун бағы-
Мәрдәкан дендрариси"
Бакы, "Араз" нәшријјаты, 2000**

**4949537981
Т..................................2000
050**

©"Араз" нәшријјаты

ӨН СӨЗ

1870-чи илдә Балаханы, Забрат кәндләри әтрафында салынан мә'дәнләрин бириндә ади фәһлә кими әмәк фәалијјәтинә башлајан Муртуза Мухтаров сонралар өз исте'дады, әмәксеварлији сајәсиндә нефт милјончусуна чеврилир. Вәтәнә, халга олан сонсуз мәһәббәти бу көзәл инсаны хејријјәчи олмаға һәвәсләндирир. Елмә, хүсусилә тәбиәт елмләринә олан марағы ону 1885-чи илдә Мәрдәканда бағ јери кими алдығы мүлкүндә Азәрбајчанын миниатүр бир дилбәр кушәсини јаратмаға сөвг едир. Тарихи мә'луматлара көрә һәмин бағ саһәсинин илкин вәзијјәти бу идејанын һәјата кечирилмәси үчүн һеч дә үмидверичи тә'сир бағышламырды. Белә ки, торпаг јери чох касыб, ағыр килли вә јарыдан чоху гајалыглардан ибарәт иди. Бүтүн бу манеәләр Муртуза Мухтарову өз јолундан дөндәрә билмәди. О, чох бөјүк малијјә вәсаити ајырараг јорулмаг билмәдән бағда кениш мигјаслы ишләрин бүнөврәсинин гојулмасына наил олду. Техниканын индики имканларынын олмадығы бир шәраитдә белә зәһмәтә гатлашмағын өзү бир гәһрәманлыг иди.

Мәсәләјә бир алим кими јанашараг о, илк нөвбәдә торпағын мүнбитләшдирилмәсини вачиб һесаб етмишди. Әввәлчә бүтүн бағ саһәси 3х5 $м^2$ өлчүдә 30-а гәдәр террaслара бөлүнмүш, сонра торпағын үст тәбәгәси, 60-80 см галынлығында Ләнкәрандан кәмиләрлә кәтирилән торпагла өртүлмүшдү. О, илдә 5-6 террас торпағынын дәјишдирилмәсинә наил олурду.

Һәмин саһәдә су тәчһизаты да демәк олар ки, јох дәрәчәсиндә иди. Бу јохлуғу ләғв етмәк үчүн М.Мухтаров ағыр әл әмәји (чәкич вә зубил аләтләри тәтбиг етмәклә) васитәси илә су пајлајычы даш архларын чәкилмәсинә наил олур. Һәмин суварма шәбәкәләринин нүмунәләри индијә гәдәр бағын бә'зи јерләриндә горунуб сахланылмышдыр.

Мүнбит торпаг вә суварылма шәбәкәси илә тә'мин олунмуш террасларда битки нүмунәләринин әкилмәсинин әсил вахты чатдығыны һисс едән милјончу-хејријјәчи мүхтәлиф јерләрдән Абшеронун иглиминә мүнасиб мејвә ағачлары кәтирилмәсини тәшкил едир. Анчаг о, биткилә-

рин кәләчәк инкишафы үчүн су гытлығы, тәһлүкәсинин гаршысыны алмаг мәгсәди илә 14 һектарлыг бағын мүәјјән јерләриндә су гујулары газылмасынын вачиблијини баша дүшүр вә вахт итирмәдән ишә башлајыр.

Диаметри 6,5 м вә дәринлији 29 м олан илк гујунун газылмасы ағласығмаз дәрәчәдә ағыр зәһмәт тәләб едән ишләрин сајәсиндә баша кәлмишди. Гујунун дәринлији боју гајалыглары, тәкчә чәкич вә зубилин көмәји илә гопартмаг чох бөјүк усталыг тәләб едирди. Гујунун 23-25 м дәринлијинә енмәк үчүн винтвари пилләкан гурулмуш вә шәргә-Шүвәлана доғру 10 м диаметри вә 200 м узунлуғу олан тунел чәкилмишдир. Тунелин гуртарачағындан биринчидән даһа бөјүк 2-чи гују да инша едилмишди. Тунелин ичәриси һәмишә сәрин олдуғундан милјончу М.Мухтаров бурада исти јај күнләриндә истираһәт етмәк вә аиләси, нефтчи достлары, гоһумлары илә биркә вахтыны кечирмәк үчүн истифадә едәрди. Сонралар бағын мәркәзиндә 3-чү гују да инша едилир. Бу, әввәлки 2 гујудан даһа нәһәнк өлчүјә малик иди. Бу минвалла М.Мухтаров һәмин бағда әлавә олараг, 5-6 хырда вә дәрин гујулар да газдырыр. Беләликлә, бағын бүтүн саһәси јералты кәһриз сују илә тә'мин едилир. Мүасир дөврдә һәмин гујулара вә тунелә нәзәр саланлар һејрәтә кәләрәк, гаршысында мүасир техниканын белә ачиз гала биләчәји белә нәһәнк ишин кечмиш әсрдә јалныз әл әмәјинин көмәји илә ичра едилдијинә тәәччүб едирләр. Гујулардан чыхан шәффаф, ичмәли, кимјәви чәһәтдән тәмиз, дадлы су исә инсанлары инди дә валеһ едир.

Чох әфсуслар олсун ки, 1920-чи илдә М.Мухтаровун вәфатындан сонра белә орижинал тикилиләри олан бағ саһибсиз галмыш, әлдән-әлә кечмишдир. Әввәлчә Ленинград Үмумиттифаг Биткичилик Институтунун филиалы олмуш, сонралар дикәр јерли елми-тәшкилат идарәләринин сәрәнчамына верилмиш, 1956-чы илдә исә Сәһијјә Назирлијинә табе едилмишдир. Бүтүн бу илләр әрзиндә бағ өз әввәлки тәравәтини итирмиш, чохлу дағынтылара мә'руз галмышдыр.

1961-чи илдә Азәрбајчан Республикасы Назирләр Советинин гәрары илә бағ Азәрбајчан ЕА-нын Ботаника Институтуна верилмишдир. 1965-чи ил Азәрбајчан ЕА-нын витсе-президенти, исте'дадлы чәрраһ, академик Мустафа бәј Топчубашовла мән Мәрдәкана кәлдик вә бағын ачына-

чаглы вәзијјәтә дүшдүјүнүн шаһиди олдуг. Академик Мустафа бәј Топчубашовун диггәтини дағылмыш, учулмуш тикинтиләрә, мәһв олмуш надир ағач нүмунәләринә, тунелә доғру апаран бәрбад һала дүшмүш орижинал винтвари пилләләрә јөнәлдир вә тә'мир ишләринин апарылмасынын тә'хирәсалынмаз олдуғуну нәзәринә чатдырырдым. Мустафа бәј мәнә сәбрлә гулаг асараг үрәк јанғысы илә бәрбад вәзијјәтә дүшмүш бағa нәзәр салдыгдан сонра көксүнү өтүрәрәк әсил бәј әдасы илә белә деди: -Ваһид мүәллим, бу бағы вә бағын ичәрисиндәки мө'тәбәр тикилиләри кишиләр јаратмышлар, кәрәк кишиләр дә әсаслы тә'мир етсинләр.

Мустафа бәј һәгигәтән сөзүнүн үзәриндә мөһкәм дурду вә онун ајырдығы малијјә вәсаити илә 1-чи гујунун ишчи вәзијјәти бәрпа едилди. Һәтта һәр истираһәт күнләри онун сүрүчүсү кәлиб һәмин гујунун сујундан бир бардаг апарарды.

Сонралар академикләрдән Јусиф Мәммәдәлијев, Заһид Хәлилов вә Һәсән Абдуллајев, 10 ил дендраринин директору олмуш биолокија елмләри намизәди Р.Аббасов, К.Гулијев бағын гурулмасында бөјүк ишләр көрмүшләр. Лакин бағ 1988-1993-чү илләрдә мә'лум һадисәләр нәтичәсиндә јенидән мәһв олмуш, јанғын һадисәләри баш вермиш, битки коллексијалары мәһв олмаг дәрәчәсинә чатмышды. Азәрбајчан ЕА-нын президенти Фәрәмәз Магсудов өз гајғысыны бу бағдан әсиркәмәјәрәк, М.Мухтаровдан галмыш абидәләри јенидән бәрпа етдирмишдир. Бу ишдә бағын директору, б.е.н. иншаатчы-биолог Т.С.Мәммәдовун хидмәтләрини хүсусилә гејд етмәк лазымдыр.

Һазырда М.Мухтаровун јадикары олан Мәрдәкан бағы дүнја стандартларына ујғун бир парка чеврилмишдир. Бакы зәһмәткешләринин ән севимли истираһәт зонасы сајылан бу парк һәм дә елми наилијјәтләрин санки сәркисидир. Бурада апарылан елми-тәдгигат ишләринин нәтичәләри нәфис шәкилдә тәртиб олунмуш стендләрдә өз әксини тапыр вә парка кәләнләрдә бөјүк мараг доғурараг, онларын диггәтини һәмишә чәлб едир.

В. Ч. Һачыјев,
Ботаника Институтунун директору,
академик

МҮӘЛЛИФДӘН

1980-чи илләрин сону кечмиш ССРИ әразисиндә, о чүмләдән Азәрбајчанда санки 1941-1945-чи илләрин мүһарибәсиндә олдуғу кими дағынтыларла јадда галды. Бир тәрәфдән вәтән торпагларына ермәни милләтчиләринин көз дикмәси, дикәр тәрәфдән өлкә дахилиндә һакимијјәт давасы, чәкишмәләрин төрәтдији хаос онсуз да чәтин олан сијаси-игтисади вәзијјәти бөһран сәвијјәсинә кәтириб чыхармышды. Белә дурум республикаја мәнәви вә мадди зәрбәләр ендирир вә халгы үмидсизлијә гапылмаға вадар едирди.

Һәрч-мәрчлијин, чәтин игтисади-сијаси вәзијјәтин вурдуғу јаралар Мәрдәкан дендрарисиндән дә јан кечмәмиш, онун тикилиләринин бәрбад һала дүшмәсинә, коллексијаларынын мәһв олмасына кәтириб чыхармышды.

Һәмин илләр Азәрбајчан халгынын бирчә арзусу вар иди. Бу да Республиканы бөһран вәзијјәтдән чыхара билән, Гарабағ мүһарибәсини ган төкмәдән сијаси јолла һәлл етмәјә гадир бир шәхсијјәтин һакимијјәтә кәлмәси арзусундан ибарәт иди. Халгын интизары чох чәкмәди. Нәһајәт, 1993-чү илдә 70-чи илләрдән феноменал бир шәхсијјәт кими һамынын јаддашында галмыш Һејдәр Әлијев һакимијјәтә кәлди вә һәмин андан халг өзүндә бир арха һисс етмәјә башлады.

Һаггында сөһбәт ачмаг истәдијимиз Мәрдәкан дендрарисинин абадлашмасы да мәһз һәмин илләрә тәсадүф едир. Сон 6-7 ил әрзиндә бу тарихи бағда көрүлән бәрпа ишләри, су гујуларынын әсаслы тә'мир олунмасы, әлавә олараг јени гујуларын инша едилмәси, бир-бирини әвәз едән јарашыглы аллејаларын, јашыл бордјурларын салынмасы, гочалмыш ағачларын јениләри илә әвәз олунмасы, коллексијаларын, хүсусилә мүхтәлиф чешидли от, чичәкли биткиләрин әкин саһәләринин кенишләндирилмәси нәтичәсиндә бағын симасы мисли көрүнмәјән дәрәчәдә дәјишмиш, дүнја стандартларына ујғунлашдырылмышдыр. Бунларла јанашы бағда мүхтәлиф әјләнчәләр үчүн јерләрин ајрылмасы, бөјүк һөвзәләр вә орада олан су велосипедләри, кичик, зөвг охшајан сүн'и шәлаләләр ону әсил истираһәт зонасына чевирмиш вә азјашлы ушаг-

лардан тутмуш тәләбәләрә вә јеткин јашлылара гәдәр һамыны өзүнә чәлб етмишдир. Дендраридә олан чохсајлы битки коллексијалары, о чүмләдән халг тәсәррүфатынын мүхтәлиф саһәләри үчүн бөјүк әһәмијјәти олан ефир јағлы, рәнк верән вә дәрман әһәмијјәтли вә һәмчинин јем биткиләринин әкилмәси, надир вә нәсли кәсилмәкдә олан ағач вә колларын сајынын 2 дәфә артырылмасы, бу бағы али мәктәб тәләбәләринин әјани вәсаит кими истифадә едә билдији тәбиәт аудиторијасына чевирмишдир. Бир әсрлик јашы олан Елдар шамы ағачы алтында битки һербариләрини өјрәнмәк, јүксәк сәвијјәдә тә'мир олунмуш истиханаларын ишкүзар вәзијјәти илә таныш олмаг, орада башга өлкәләрдән кәтириләрәк әкилмиш биткиләрә көстәрилән гајғынын шаһиди олмаг, тәбиәтин јаратдығы чанлы таблолара тамаша етмәк кәнч нәслин бу саһәјә олан марағыны артырыр, онлары тәбиәтин инчиләрини горумаға руһландырыр.

Мәрдәкан дендрарисинин көркәмли хејријјәчи Муртуза Мухтаровдан мирас галмыш 2 мәртәбәли бинасы һаггында да ејни вурғунлугла сөһбәт ачмаг олар. Бина һәм јүксәк сәвијјәдә тә'мир олунмуш, һәм дә мүасир, јарашыглы аваданлыгларла тәчһиз олунмушдур. Бинадакы зал вә она гоншу олан дикәр отаглар ичәри дахил оланлары һејран едир.

Бүтүн бунлар Азәрбајчан милјончусунун өз халгына вердији јадикар һәдијјәләрдир. Биз бу һәдијјәни бундан сонра да горумалы вә кәләчәк үчүн јашатмалыјыг. Марагла охуначағына бөјүк үмид бәсләдијимиз бу китабы исә һәмин нурлу, унудулмаз шәхсијјәтә-Муртуза Мухтарова итһаф едирик.

МУРТУЗА МУХТАРОВУН ҺӘЈАТ ВӘ ФӘАЛИЈЈӘТИ

Азәрбајҹан Елмләр Академијасынын Мәрдәкан дендрариси 1890-1920-ҹи илләрдә бөјүк хејријјәчи, нефт милјончусу, көзәл алим, горхмаз инсан вә халгыны севән бир шәхс кими танынан Муртуза Мухтаровун шәхси бағы олмушдур.

Муртуза Мухтаров 1857-ҹи илдә Әмирҹан кәндиндә арабачы аиләсиндә анадан олуб. Ушаглыгдан гардашы Бала Әһмәдлә биркә араба карваны илә Бакыдан Тифлисә кирајә јүк дашыјармыш. 1874-ҹү илдә арабасыны сатан Муртуза Балаханы-Забрат кәндләри әтрафында салынан мә'дәнләрин бириндә фәһләлијә башлајыр. Сонралар исә долла дајаз гујулардан нефт чыхарыр.

О, сәһәр алагаранлыгда Әмирҹандан Забрата пијада кедиб, кечәјары ишдән гајыдарды. О заманлар мә'дәнләрдә пул газанмаг үчүн инсандан дөзүм вә ҹәсарәт тәләб едилирди.

Мартов адлы бир саһибкар М.Мухтаровдакы ирадәни көрүб она механики аләт вә ҹиһазларын сиррини өјрәдир, гыса бир заманда ону уста тә'јин едир. Бир мүддәтдән сонра мә'дән е'малатханасыны да она сатыр. Муртуза Мухтаров јарым механикләшдирилмиш "Молот" дәзкаһында бир нечә дәјишикликләр едир. Саһибкар гоҹалдығындан Забратдакы газма аваданлығы е'малатханасыны да она сатыр. О заман бүтүн Әмирҹан әһалиси пул јығараг она көмәк едирләр. Муртуза кечә- күндүз чалышыр, хиласетмә устасы кими ад чыхарыр. Мүһәндисләрә мааш вериб өз савадыны вә техники билијини әсрин тәләбинә ујғун артырыр. Чертјож чәкиб сех гурмағы өјрәнир. Мүрәккәб ҹиһаз, дәзкаһ, аваданлыг, машын вә гурғуларын өјрәнилмәси истигамәтиндә чох чалышыр.

Сәнәдләри имзалајанда надир һалларда фамилијасыны бүтөв јазарды, адәтән гысаҹа олараг үч һәрфдән ибарәт "Мух" имзасыны атарды.

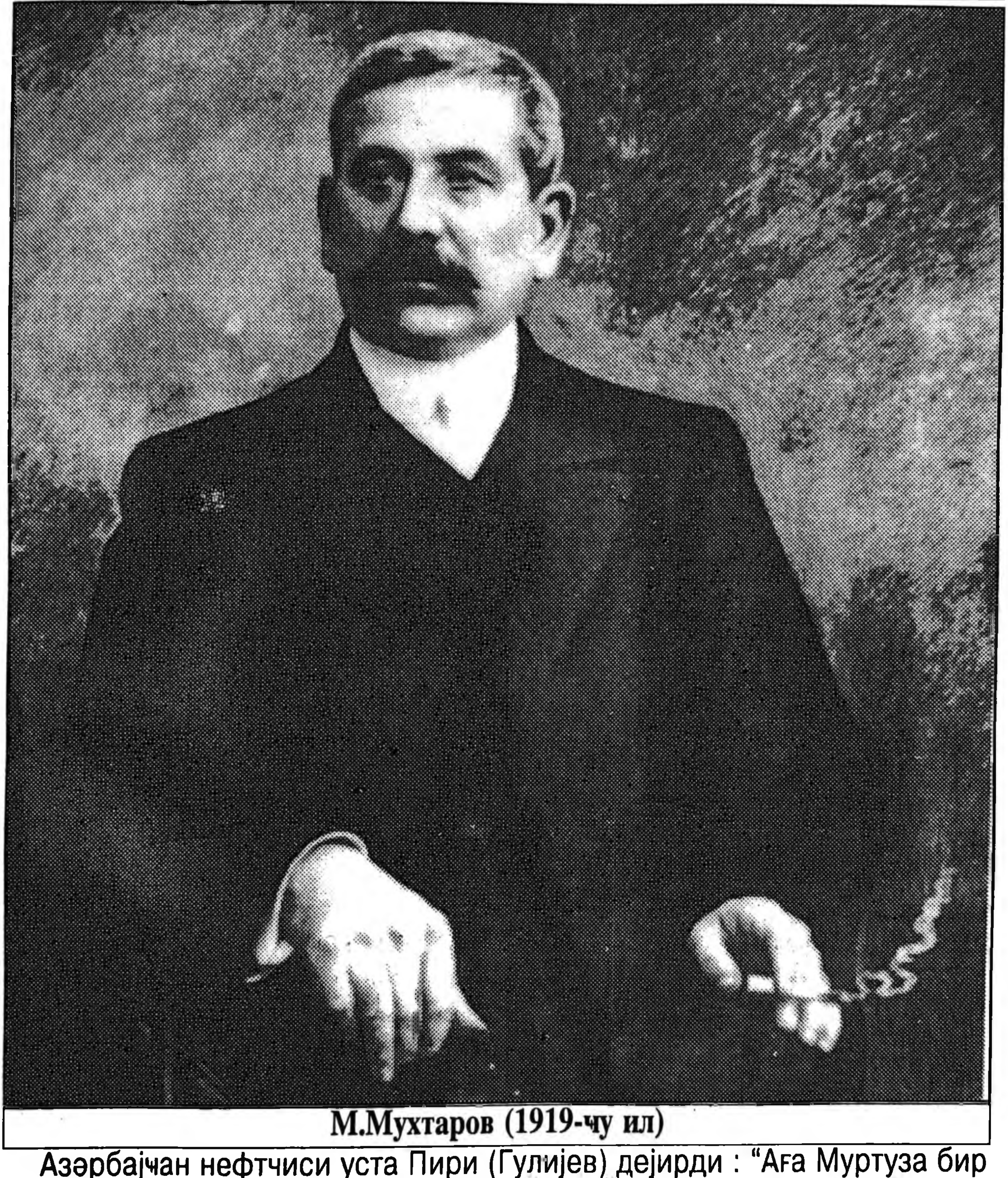

М.Мухтаров (1919-чу ил)

Азәрбајчан нефтчиси уста Пири (Гулијев) дејирди : "Аға Муртуза бир дәфә фајтонда баға кедәндә гәфләтән атлары сахлатдырыб јахынлыгда газылан буруг устасыны јанына чағыртдырыб дејир:-газманы сахла,

гәза баш верә биләр, борулар бош- бошуна фырланыр. Уста сорушур: -Нәдән билирсән? Муртуза ҹаваб верир ки, аләтләрин сәсиндән. Газманы дајандырыб јохлајанда көрүрләр ки, доғрудан да борулар Муртуза дејән кими һәдәр јерә фырланырмыш." Нефт милјончусу Муртуза Мухтаров өз билик вә баҹарығы илә һәлә 1890-ҹи илдә шәхси газма конторуну ачмыш вә илдән илә кенишләндирмишдир.

М.Мухтаровун иҹарәјә көтүрүб 1100 метр дәринликдә гују газдырмасы да чох әламәтдардыр. 1895-ҹи илдә (дүнјада илк дәфә) метал штангларла зәрбә газма дәзкаһыны гурашдырмыш вә бунун үчүн дә дөвләтдән мүәллиф һаггы алмышдыр. О, бу ихтирасыны "Бакы газма системи" адландырмышды. Һәмин дәзкаһ әввәлкиләрә нисбәтән даһа сәмәрәли иди вә мүасир тәләбләрә ҹаваб верирди. Онун бир сыра дикәр ихтиралары да вар иди. М.Мухтаров XIX әсрин ахырларында Бибиһејбәтдә газма аваданлығы мүәссисәсини ишә салмышды. Бу мүәссисә һәмин дөврдә илк нефт аваданлығы мүәссисәси сајылырды. О, заводун јахынлығында фәһлә вә гуллугчулар үчүн үчмәртәбәли јашајыш биналары тикдирир вә бунунла да јени- јени ишчи гүввәсини әтрафына топлајараг һәм дә әлавә кәлир мәнбәји јарадырды. Нефт милјончусу 1917-ҹи илдә илк дәфә тахтајонан дәзкаһ да ихтира етмишдир. Дәзкаһ һазырда Санкт-Петербург шәһәриндәки "Дағ-мәдән" Институтунда сахланылыр.

М.Мухтаров өз заводунун бурахдығы дәзкаһ вә аваданлығы хариҹи өлкәләрдә сатырды. Хариҹдән, хүсусилә Америкадан чохлу аваданлыг алырды. Ингилабдан сонра да хариҹдән Бакыја онун адына аваданлыг көндәрилирди.

М.Мухтаровун илк аилә һәјаты чох фаҹиәли олмушдур. Онун илк һәјат јолдашы Гөнчәназ адында бир ханым олмуш, ондан 2 гызы дүнјаја кәлмишди. Муртуза Мухтаров сәфәрдә оларкән ушаглар хәстәләнир, онлар вахтында мүалиҹә едилмәдијинә көрә гызларын һәр икиси хәстәликдән вәфат едир. Нефтхуда сәфәрдән гајыдыб бу бәдбәхтлијә таб кәтирә билмир вә Гөнчәназы евдән говур.

Бир дәфә М.Мухтаров Владигафгазда Бесланд шәһәриндә дәмир јол вағзалында кенерал Туганов вә онун гызы Лиза ханымла таныш олур. Лиза Мухтарын хошуна кәлир вә она елчи көндәрир. Тојда отуз ҹаван

М.Мухтаров һәјат јолдашы Лиза ханымла
(Венетсија, 1914-чү ил)

оғлан ағ чәркәси либасда, хәнчәр вә тапанча белләриндә, бухара папаг башларында отуз хонча кәтирирләр. Једди күн једди кечә тој олур. Кәлини Варшава күмүшү илә бәзәдилмиш фајтона миндириб

көчүрүрләр. Отуз икид ағ либасда, ағ ат үстүндә кәлини јола салырлар. М.Мухтаров Лиза ханымла Авропаја сәјаһәтә чыхыр. Муртуза Мухтаров Лизаны чох севәрмиш. Венетсијадакы биналарын архитектурасы Нефтхуданы валеһ етдији үчүн онун бәнзәрини Бакыда тикдирир (1911-1912). Бу күн бу мөһтәшәм сарај Бакынын јарашығы сајылан Сәадәт сарајыдыр. Сарајын һәр сүтуну, тағлары, бута вә күлләри, пәнчәрә вә гапыларын бәзәкләри тәкраролунмаз сәнәт әсәри, ме'марлыг инчисидир.

Сәадәт сарајынын тикинтисинә Нефтхуда пул әсиркәмәдији кими, ме'марлар вә усталар да өз сә'ј вә бачарыгларыны сарајдан әсиркәмәјибләр. Сарајы мәшһур франсыз ме'мары Плошко "котик" үслубунда лаһијәләндириб.

Муртуза Мухтаровун иншаат ишләрини ев подратчысы Һачы Гасымов ичарәјә көтүрүб баша чатдырмышды. Бәј икинчи бинаны исә Мәрдәкандакы бағ саһәсиндә ејни "котик" үслубунда "кәми" формасында лајиһәләндирмишди. Диварларын ени 1 метр, һүндүрлүјү исә 8 метрдән ибарәтдир. Бинанын ејваны һәр јандан кәми кајутасыны хатырладыр. Сарајын гәрб истигамәтиндә сағ тәрәфдә јатаг отағы, сол тәрәфдә исә јемәк отаглары мөвчуддур. Шәрг тәрәфдә исә гуллугчуларын јашајышы үчүн 2 мәртәбәли бина учалдылыб. Әсас бинанын алты дашла долдурулмушдур. Бинада акустика вә вентелјасија системи вардыр. Бағын алт "бош саһә" адланан һиссәсиндә исә тикинти ишләри јарымчыг галмышдыр. О, бурада "лиман" тикдирмәк истәмиш, лакин һәмин ишләри там баша чатдыра билмәмишдир. Бинанын "кәми" формасында олмасы мәһз һәмин бинанын узагдан кәмиләрин лиманы танымалары үчүн ишарә мәгсәди илә тикилмишди.

Муртуза Мухтаров өз ишини, архитектураны севдији кими, тәбиәтә гаршы да чох һәссас олмушдур. О, Абшерону кәзиб онун ән көзәл кушәси вә иглим шәраитини нәзәрә алараг мәһз Мәрдәканда бу күнкү Дендрариди өзүнә бағ јери сечмишдир. Бураја Ләнкарандан кәмиләрлә торпаг кәтирилмиш вә бағa 60-80 см галынлығында әлавә хам торпаг верилмишди. Чохлу мејвә ағачлары әкдирмишди. Онларын систематик суварылмасы үчүн саһәси 240 $м^2$ (60х40 м), дәринлији 2 м 80 см олан су һовузуну бағын алт һиссәсиндә тикилмишди.

М.Мухтаров (1911-чи ил)

Бағын орта һиссәсиндә диаметри 17 м, дәринлији 3 м, диварларын ени 2 м олан икинчи су һовузу да әсас рол ојнамышдыр. Бундан әлавә

Лиза ханым (1911-чи ил)

бағда 4 әдәд 40-100 тонлуг су һовузу да вардыр. Һовузлары су илә тә'мин етмәк мәгсәди илә 4 әдәд дәрин су гујулары газдырмышды. Онлардан бу күн дә бағын суварылмасында истифадә олунур. Ән

М.Мухтаровун һәјат јолдашы Лиза ханым Туганова
(Бакы, 1916-чы ил)

М.Мухтаров (Бакы, 1916-чы ил)

мараглысы одур ки, гујуларла ашағы ендикчә температур дәјишир. Илин бүтүн фәсилләриндә гујуларын алт һиссәсиндә температур $+8^0$, $+10^0$ олур.

Дејиләнләрә көрә, гујулардан һәм дә јај дөврүндә әрзаг мәһсулларынын сахланылмасы үчүн дә истифадә едилирмиш. Гујунун алт һиссәсиндәки бетон дөшәмә исә истираһәт етмәк үчүн ән сәрин вә мүнасиб јер сајылырды. Јералты гујулардакы кечид вә мағаралардан 4 истигамәтдә јол ајрылмасы әсл нағыл тә'сири бағышлајыр. Јералты кечидләрдән әсас бинаја, һабелә Шәмси Әсәдуллајевин бағына, дәнизә вә чәнуб истигамәтә јоллар вардыр. Бу мөчүзә-нағыл аләми туризм үчүн чох мәгсәдәујғундур вә јахын кәләчәкдә бундан туризм үчүн истифадә олунмасы нәзәрдә тутулмушдур.

М.Мухтаров Владигафгазда јашајан мүсәлманлара һөрмәт әламәти олараг гоша ејванлы, әзамәтли мәсчид тикдирмишди.

Әмирчанын гочалары бир дәфә она раст кәләндә дејирләр: «Аға Муртуза, чох сағ ол, ушаглара мәктәб тикдирдин, биз јашлылар үчүн дә адына лајиг бир мәсчид тикдир, Аллаһа хош кедәр, саваб олар. Ата-ананын әрваһына дуа охујарыг, һәм дә сәндән бир јадикар галар". "Баш үстә!" дејиб аға Муртуза әлини апарыр көзләринин үстүнә. Владигафгазда тикдирдији мәсчид кими Әмирчанда да һәр минарәдә гоша балконлу, гоша минарәли бир мәсчид тикдирир.

Шимали ГРЕС-дә вә Шүвәланда електрик енержиси олмајан дөврдә Муртуза Мухтаров илк дәфә електрик динамикасыны гојур, Шүвәлан вә Мәрдәкан кәндләрини аз да олса енержи илә тә'мин едир. Хәзәрдә бир кәминин батмасына һөрмәт әламәти олараг Пираллаһы јахынлығында Мајак тикдирир.

М.Мухтаров Абшеронда 17 бина тикдирмишди. Бу күн дә онлар өз көзәллији вә әзәмәти илә һамыны валеһ едир.

О, Әмирчан кәндиндә ушаглара мәктәб, Мәрдәканда Пир Һәсән, Ахунд Мирзә Абу Талыбын күнбәзини тикдирмишди. М.Мухтаров һәм дә зијалы иди. Мәтбуата, мәдәнијјәтә гајғы илә јанашырды. 1913-чү илдә Азәрбајчанын көркәмли артисти Һүсејн Әрәблински вәрәм хәстәлијинә тутулмушду. "Сәдаје һагг" гәзети 1913-чү ил 21 август тарихли сајында јазырды: "Сәһнәмизин көзәл устасы Әрәблински шам кими әријир. Милјончулардан һеч ким көмәк әлини узатмыр". М.Мухтаров она 700 манат пул вериб деди:

-Лазым олса јенә көндәрәрәм, сағалмамыш гајытма.

Бакы Гадын Мусәлманлары Хејријјә Ҹәмијјәти.

Солдан Исмәт ханым Ашурбәјова, Пәри ханым Топчубашова, Фатма ханым Тамбијева, Рәһилә ханым Һачыбабабәјова, Лиза ханым Туганова, Мәрјам ханым Сулкевич, Литва татары, Сара ханым Вәзирова, Көвһәр ханым Газыјева, Тагыјев Гызлар мәктәбинин мүәллимәси Тамара ханым Ахундова, Р.Маһмудбәјова, Солтан ханым Ахундова, доктор Бәһрам бәј Ахундовун һәјат јолдашы Хадиҹә ханым Ахундова.

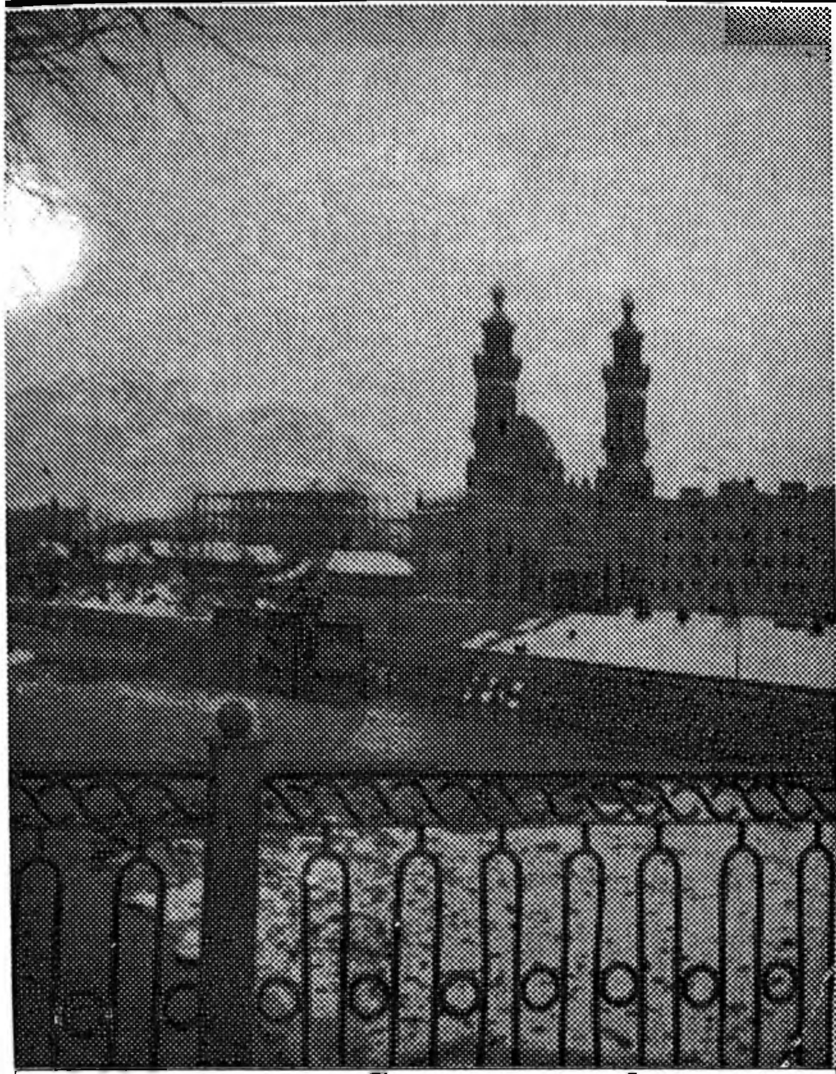

М.Мухтаровун Ставропол шәһәриндә тикдирдији гоша минарәли мәсчид (1914-чү ил)

Ону Абастуман санаторијасына көндәрди. Әрәблински гајытдыгдан сонра "Бакы" гәзетиндә М.Мухтарова өз миннәтдарлығыны билдирмишди.

1911-чи илдә Иран вә Түркијәдәки ингилаб заманы М.Мухтаров өз көмәклијини әсиркәмир. О, император хәзинәсинә чохлу мигдарда пул көчүрүр. Һалбуки дөвләт тәрәфиндән бу көчүрмәләр гадаған олунмушду.

О, вахт Бакыја һәрби әсирләр кәтирилирди. Бу әсирләрин ичиндә түркләр дә вар иди. Сусузлуг вә антисанитаријанын баш алыб кетдији бир вахтда М.Мухтаров түрк һәрбчиләрини јолухучу хәстәликдән "өлмүш әсирләр" кими гејдә алыб Бакыја кәтирир вә Наркин адасында ичи дашла долу кисәләри "өлүләр" ады илә дәнизә атдырыр.

М.Мухтаровун гызлыға көтүрдүјү Катја (Фатма) Мухтарованын һәјат јолу, тәрчүмеји һалы чох мараглыдыр. О, Саратов шәһәриндә күчәләрдә кәзиб шарманка мүшајиәтиндә охујуб, бир парча чөрәк пулу әлдә едәрмиш. Ону ешидәнләри валеһ едән сон дәрәчә мәлаһәтли сәси диггәти чәлб едир вә исте'дадыны јохламаг үчүн консерваторијаја дә'вәт олунур. Гызы охутдурурлар, танынмыш мусигишүнас профессорлар, пианочулар, охујанлар Катјанын сәсинә һејран галырлар.

һамы Катјаја мәсләһәт көрүр ки, Саратов император консерваторијасына дахил олуб охусун. Катја чох касыб аиләдән олдуғу үчүн тәһсилини давам етдирмәјә һеч бир вәсаити олмур. Јај ајларында Русијанын шәһәрләриндә кәзиб каһ концерт вермәклә, каһ шарманка мүшајиһәти илә рус халг маһнылары, классик романслар охумагла вәсаит әлдә едир. Бир дәфә Муртузанын гардашы Бала Әһмәд касыб бир гызын һәзин сәслә охудуғуну көрүр. Ону бәјин евинә кәтирир. Катја Нефтхуда вә онун ханымы үчүн бир нечә маһны охујур вә рәгс едир. Муртуза Мухтаров онда олан мәшәггәти, истеʼдады көрүб ону өзүнә гызлыға көтүрүр. Онун адыны, сојадыны дәјишәрәк Фатма Сәттар гызы Мухтарова гојур. Катја-Фатма консерваторијаны мүвәффәгијјәтлә битирәрәк, сонралар республиканын адлы- санлы сәнәткары кими шөһрәт газаныр.

Беләликлә, Катја Мухтарова, көзәл опера мүғәнниси кими ад газаныр. Бакы опера театрында, сонрадан Тбилиси опера театрында ишләјир. 1979-чу илдә 79 јашында вәфат едир.

М.Мухтаровун белә хејирхаһ вә нәчиб ишләрини сајмагла гуртармаг мүмкүн дејил.

Муртуза Мухтаров һәм дә чәсарәт вә шүчаәтинә көрә бир чох бәјләрдән фәргли олараг дөврүн танынмыш шәхсијјәтләриндән бири олмушдур. О, һәмишә һаггын, әдаләтин тәрәфдары кими танынмышдыр.

Бир дәфә бәј Бесланда гатар көзләјәркән ресторанда наһар едирмиш. Бирдән гачһагач дүшүр. “Зәлимхан кәлир”, “Зәлимханын сүвари дәстәси стансијаја басгын едир...” сөзләри ағыздан-ағыза кәзир.

Нефтхуданын јанындакы адам дејир ки, аға, ат да вар, карет дә һазырдыр, дур гачаг! “Һеч јерә кедән дејиләм!” дејә о чаваб верир: “Сән дә отур”. Чох чәкмир ки, салон бошалыр, атлылар стансијаны мүһасирәјә алырлар. Салонда отурмуш ики адамын кејими вә көркәми Зәлимханын диггәтини чәлб едир, адам көндәриб ону јанына чағыртдырыр. Нефтхуда тәклифи рәдд едир. Сүвариләр ону өлдүрмәјә Зәлимхандан ичазә истәјирләр. О, разылашмыр, өзү Нефтхудаја јахынлашыр. Нефтхуда стулу чәкиб она јер тәклиф едир: “Әјләш,

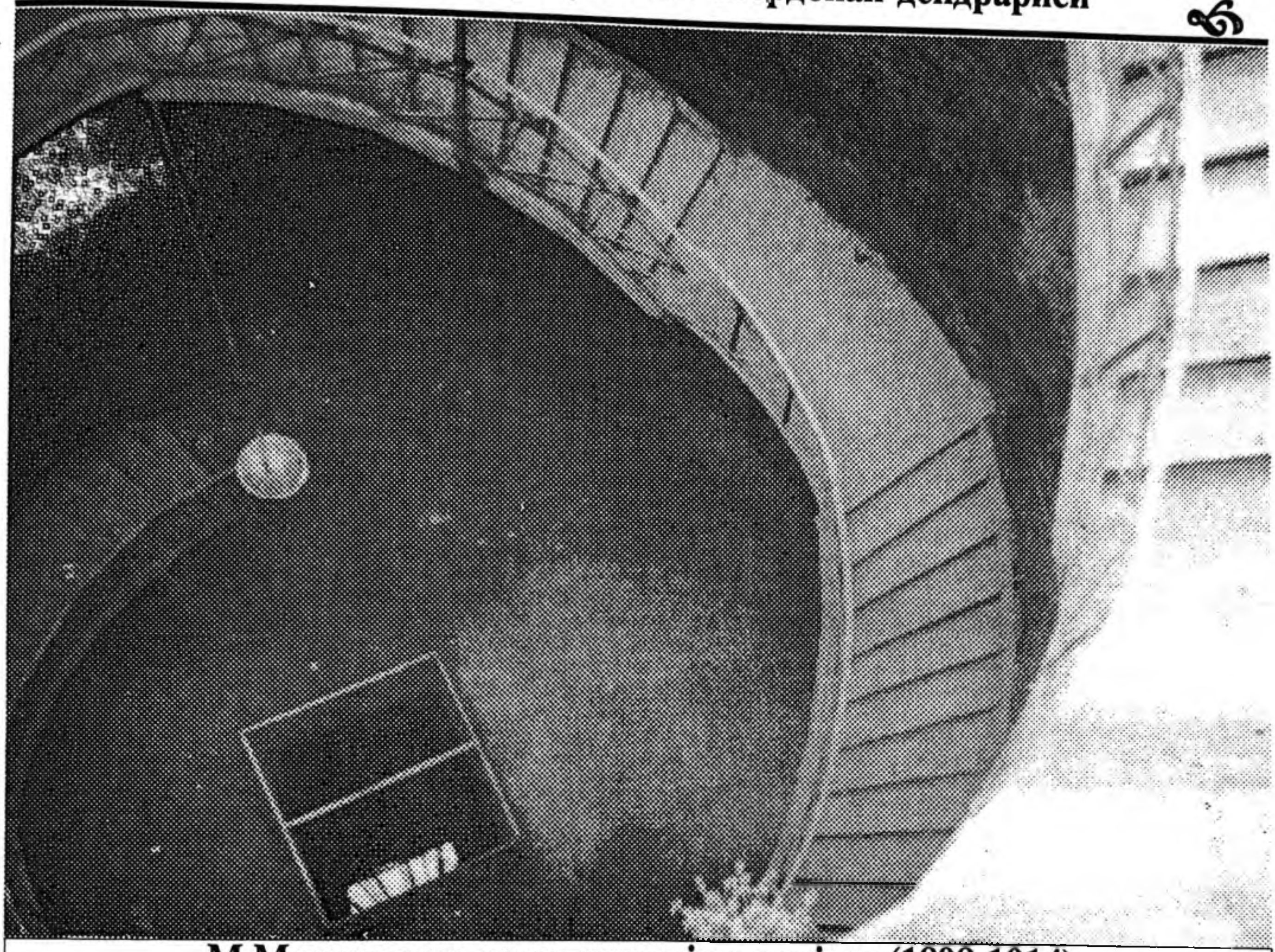

М.Мухтаровун дүзәлтдирдији әл гујусу (1898-1914)

гонағым ол!" дејир. Гонағын сөзү Зәлимханын хошуна кәлир, отурур. Достлашырлар. Сонра бир-биринә һәдијјәләр көндәрирләр. Зәлимхан мәрдлик әламәти кими она бир күмүш хәнчәр вә зәр готазлы башмаг да јоллајыр.

Чар һөкумәти Зәлимханы өлдүрәндән сонра Нефтхуда адам көндәриб онун оғлуну вә гызыны Бакыја кәтиздирир, хејли гонаг сахлајыр, һәр икисини Санкт-Петербурга өз хәрчинә охумаға көндәрир. Оғлан агроном, гыз исә һәким олур.

Азәрбајчанын мәшһур нефт милјончуларындан бири М.Мухтаровун өлүмү дә һәјаты кими фачиәли вә гәһрәманлыгла сона јетмишдир. 1920-чи илдә XI Гызыл Орду Бакыја дахил олдугда апрел ајынын 15-дә Ордунун ики силаһлысы бәјин Полухин күчәсиндәки (индики Сәадәт сарајы) евинин гапысыны сындырыб зала дахил олурлар, онун тәслим олмасыны тәләб едирләр. О, болшевикләрин атла евинә дахил

олмасыны өзүнә тәһгир һесаб едир. Буна дөзмәјиб түфәнки көтүрүб 1 күлләни Анасов адлы бир болшевикә вуруб өлдүрүр, 2-чи күлләни исә өзүнә вурур. Ону Әмирчанда тикдирдији мәсчидин һәјәтиндә дәфн едирләр.

Лиза ханымы исә гуллугчулар падвалда кизләдирләр. Сонралар Лиза ханым Түркијәјә-Истамбула, орадан исә Берлинә көчүр вә өмрүнүн ахырына кими-1971-чи илә гәдәр орада јашајыр.

Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, о вахтлар Азәрбајчанда таланчылыг, гарәтчилик, гаршыдурма төрәдәнләр вә Азәрбајчанын бәјләрини, елм, инчәсәнәт адамларыны гулдурчасына өлдүрәнләрә башчылыг едән ермәни фашистләри Микојан вә Саркисјан олмушлар.

Гејд олунанлар Муртуза Мухтаровун вә еләчә дә о вахткы нефт милјончуларынын халгына етдији бөјүк ишләрин, тәмәннасыз хидмәтләрин бәлкә дә бу бир һиссәсидир. Онларын хатирәсини әзиз тутуб јад етмәк, јаратдыгларыны гурдугларыны горумаг кәләчәк милјончулара бир өрнәк, һәјат дәрси олмалыдыр.

Азәрбајчанын илк нефт милјончуларына Аллаһ рәһмәт еләсин!

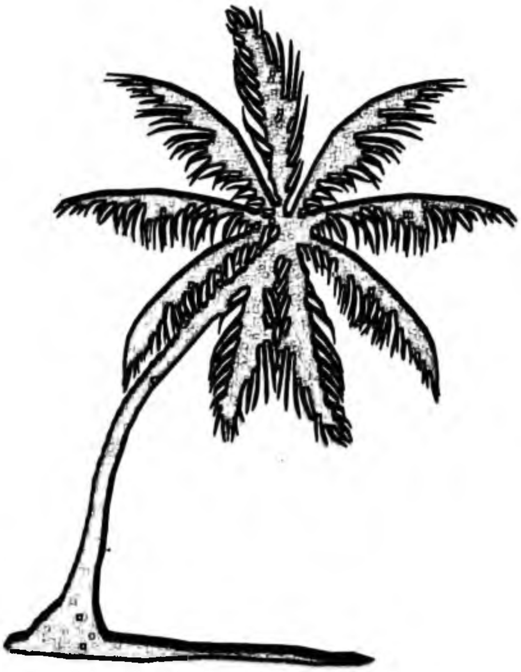

Бөјүк рус шаири С.А. Јесенин дә бу бағда јашајыб јаратмышдыр

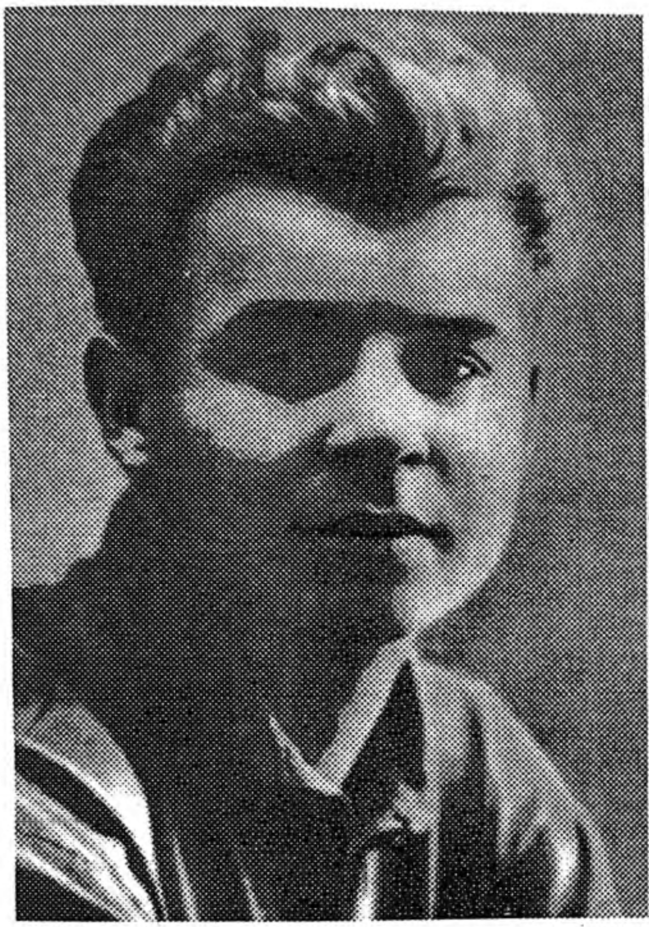

Әдәби јарадычылығынын ән мәһсулдар бир дөврүнү Азәрбајчанла, Гафгазла бағлајан бөјүк рус шаири С.А.Јесенин 1924-25-чи илләрдә Бакыда јашамыш, алимләрлә, јазычыларла, журналистләрлә, фәһләләрлә көрүшмүш, шаирин јүксәк поетик јарадычылыг фәалијјәти Азәрбајчанла сых бағлы олмушдур. Бакыја кәлиши, Азәрбајчан мүһити илә танышлығы, Балаханы мә'дәнләринә кетмәси, Мәрдәкан бағларыны сејр етмәси кәнч шаир үчүн тамамилә јени бир һадисә иди. Ејни заманда Азәрбајчан КП МК-нин биринчи катиби С.М.Киров вә икинчи катиб (һәм дә "Бакински рабочи" гәзетинин редактору) П.И.Чакинлә танышлығы онун дүнјакөрүшүнә олдугча мүсбәт тә'сир көстәрмишдир.

С.Јесенин Шәрг поезијасынын әсл вурғуну иди. Шаирин үрәјиндә бөјүк бир арзу баш галдырмышды, Ираны көрмәк арзусу. Лакин о вахтын һөкумәт рәһбәрләри белә бир сәфәрин горхулу олдуғуну билдирмиш вә шаирин Ирана кетмәсинә ичазә вермәмишләр. С.Јесенини исте'дадлы бир шаир кими севән П.И.Чакин шаири Мәрдәкана апармыш, кечмиш нефт милјончусу Муртуза Мухтаровун бағ мәнзилиндә јашамасыны тә'мин етмиш, онун јарадычылыг фантазијасы үчүн Шәрг екзотикасыны јаратмышдылар. Онун чансыхычы шәһәр һәјатындан, ички мәчлисләриндән, үздәнираг достлардан узаглашмасы, Гафгаза кәлмәси, бурада гонагпәрвәр адамларла растлашмасы, халча үзәриндә бардаш гуруб чај

ичмәси, шаирин белә бир фүсункар јердә јашамаг арзусуну хејли күчләндирмишди.

Мәрдәканда, дәниз кәнарында јерләшән бу бағда Азәрбајчанын фүсункар тәбиәтини, мүхтәлиф әтирли күлләри, фәввәрәләри, һовузлары, отаглардакы Иран халыларыны көрдүкдә шаир өзүнү әсл Шәрг аләминдә һисс едир.

1924-1925-чи илләрдә шаир Бакыда оларкән өзүнүн бир сыра ше'р вә поемаларыны "26-лар һаггында баллада", "Анна Снекина", "Јерин капитаны", "Күлләр", "I Мај", "Балаханы мајы", "Әлвида Бакы" вә с., о чүмләдән мәшһур "Иран нәғмәләри" адлы силсилә ше'рләрини Абшерон бағларынын сакитлијиндә јазыб јаратмышдыр.

С.Јесенинин "Иран нәғмәләри" силсиләси өзүнүн мәктубларында дәфәләрлә көстәрдији кими 20 ше'рдән ибарәт олмалы иди. Лакин шаир јалныз 16 ше'рини јазыб чап етдирә билди. Өмрүнүн сон күнләриндә С.Јесенин бир даһа һәмин силсиләјә гајытмаға вә ону тамамламаға мүвәффәг олмур.

1925-чи ил мајын сонунда С.Јесенин Москваја гајыдыр. Орада Л.Н.Толстојун нәвәси С.А.Толстојла евләнир вә һәмин илин 25 ијулунда онунла јенидән Бакыја кәлир. Јесенин вә Софја өзләринин "бал ај"ларыны бу бағда чох мә'налы кечирирләр.

С.Јесенинин Бакыдан вә үмумијјәтлә Гафгаздан кетмәси онун һәјатында јени бир фачиә иди.

Шаирин Бакыдан кетмәсинә имкан вермәк, бу бөјүк истe'дад саһибини горујуб сахламамаг онун достларынын сәһви иди. О, Бакыдан кетдикдән сонра јенидән әввәлки "низамсыз" һәјатын ојунуна дүшүр. Һәмин ил декабрын сонунда "һәјатыны нормал гурмаг" үчүн бөјүк бир үмидлә Москвадан Ленинграда кедир. Лакин орада да уғурсузлугла үзләшир вә ону хејли мүддәт үзүб әлдән салан руһи, мә'нәви, хәстәлијә давам кәтирмәјиб 1927-чи илин 27 декабр кечәси Ленинградда "Англетер" меһманханасында интиһар едир.

Јарадычылығынын ән гијмәтли, мә'налы мәрһәләсини тәшкил едән Мәрдәканда, Муртуза Мухтаровун јај отагларындан бириндә шаирин хатирә музеји ачылмыш, онун бүстү учалдылмышдыр. Музејин тәнтәнәли ачылышы 1975-чи ил октјабрын 3-ү, шаирин анадан олмасынын 80 иллији күнүндә олмушдур. Бу музеј Низами Кәнчәви адына Әдәбијјат музејинин филиалыдыр.

МӘ'ЛУМАТ

Азәрбајҹан Республикасы Елмләр Академијасы Мәрдәкан дендрариси апардығы интродуксија ишләри нәтиҹәсиндә Абшерон јарымадасынын јашыллашдырылмасында әвәзсиз хидмәти олан елми-тәдгигат, тәһсил вә мәдәни-маариф мүәссисәси кими фәалијјәт көстәрән ән мүһүм елми идарәләрдән бирибидир.

1926-ҹы илдән бу күнә гәдәр Мәрдәкан дендрарисинә 1932 нөвә гәдәр тропик вә субтропик биткиләр илк дәфә олараг интродуксија олунмуш, онларын хариҹи мүһит амилләринә давамлылығы, бәзәк бағчылығы, ефир јағлы вә дәрман биткиләринин технолокијасы, әтраф мүһитин јашыллашдырылмасында истифадәси истигамәтиндә бир чох елми-тәдгигат ишләри апарылмышдыр.

Кечән мүддәт әрзиндә дендроложи бағда елми-тәдгигат ишләринин кенишләндирилмәси вә мадди-техники базасынын јарадылмасы, јүксәк ихтисаслы кадрларын јетишдирилмәси, бағын нөв тәркибинин вә гурулушунун дәјишдирилмәси истигамәтиндә бир чох ишләр көрүлмүшдүр. Декоратив вә тәсәррүфат әһәмијјәтли биткиләрин Абшерона интродуксија едилмәси вә халг тәсәррүфатынын мүхтәлиф саһәләриндә онлардан истифадә олунмасы апарылан елми-тәдгигат ишләринин әсас мәгсәди олмушдур.

Республикамыз мүстәгиллијә гәдәм гојдугдан сонра хариҹи дөвләтләрлә әлагәләрин кенишләндирилмәси, бир чох мүәссисәләрин тикилмәси вә јени јашајыш саһәләринин салынмасы илә әлагәдар олараг ландшафын горунмасы вә зәнкинләшдирилмәси, әтраф мүһитин јашыллашдырылмасы истигамәтиндә бир чох ишләр көрүлүб. Бу ишдә дендроложи бағын фәалијјәти олдугҹа бөјүкдүр.

Мөвҹуд олдуғу дөвр әрзиндә дендроложи бағда академик Н.И. Вавилов (1926-1930), биолокија елмләри намизәдләри Н.Д. Стребкова (1927-1930), Н.Д.Костеский (1933), П.А.Шутов (1934-1964), С.Т. Әләкбәрова (1938-1964), Р.М.Аббасов (1969-1988), Ә.И.Мәсијев (1938-1988), К.М.Гулијев (1988-1992) вә бу кими көркәмли алимләр фәалијјәт көстәрмишләр.

Һал-һазырда да елми-тәдгигат ишләри М.И.Ағамирова, З.Һ. Аббасова, Т.С. Мәммәдов, З.Ә.Мәммәдова, Л.Г.Әлијева, К. Зејналов вә с. елми ишчиләр вә дендрологлар тәрәфиндән лајигинҹә давам етдирилир.

МӘРДӘКАН ДЕНДРАРИСИНИН ЈАРАНМА ТАРИХИ

Хејријјәчи М.Мухтаровун өлүмүндән-1920-чи илдән сонра бағ јени гурулмуш Совет һакимијјәтинин истифадәсиндә олур. Лакин 1924-чи илдә илк дәфә өлкәнин флорасыны јени гијмәтли битки нөвләри вә чешидләри илә зәнкинләшдирмәк, ејни заманда техники вә дәрман маддәләри әлдә етмәк үчүн тәсәррүфат әһәмијјәтли биткиләрин тапылмасы вә онларын топланмасы мәгсәди илә бурада Үмумиттифаг Тәтбиги Ботаника бөлмәси јарадылды.

Һәмин муддәтдә чохлу мигдарда әкин материалларыны- тохум, гәләм вә шитилләри сынагдан кечирмәк үчүн биткиләрин тәбии шәраитләринә ујғун олан торпаг-иглим шәраитинин сечилмәси ән вачиб мәсәлә кими гаршыја гојулду.

Бу мәгсәдлә мүхтәлиф ботаники-чоғрафи зоналарда елми- тәдгигат институтларынын филиаллары јарадылды.

Белә елми-тәдгигат саһәләриндән бири 1926-чи илдә мәшһур ботаник, академик Н.И.Вавилов тәрәфиндән Абшерон јарымадасынын Мәрдәкан гәсәбәсиндә јерләшән Муртуза Мухтаровун бағында јарадылды. Бу бағ елми-тәдгигат мәгсәди илә 1930-чу илдән Үмумиттифаг Биткичилик Институтунун шө'бәси, 1936-чи илдән исә субтропик биткиләрин тәчрүбә стансијасы кими фәалијјәт көстәрди.

1945-1954-чү илләр әрзиндә бурада Бағчылыг, Үзүмчүлүк вә Субтропик Биткиләр Институтунун Мәрдәкан елми-експериментал базасы јарадылды.

Илк онилликдә бу елми-тәдгигат мүәссисәсиндә 700 нөвә гәдәр субтропик мәншәли ағач вә кол биткиләри топланмышды. Бу биткиләр тәдричән јерли торпаг-иглим шәраитинә ујғунлашыр вә чохалдылырды.

Акклиматизасија олунан биткиләр:евкалипт, дәфнә, ади мәрсин, Авропа зејтуну вә башгалары халг тәсәррүфатынын мүхтәлиф

саһәләриндә истифадә едилмәк үчүн сечилмишди.

Сонракы мүддәт әрзиндә Н.И.Вавилов тәрәфиндән јер күрәсинин мүхтәлиф зоналарындан, о ҹүмләдән јахын вә узаг шәргдән кәтирилән 15 мин битки нөвү, форма вә сортларындан 400 ағаҹ вә кол биткиси, 868 сорт субтропик мејвә ағаҹлары (нар, әнҹир, иннаб, зејтун, пүстә вә б.) јерли торпаг-иглим шәраитинә ујғунлашдырылмышды.

1954-1960-ҹы илләр әрзиндә бағ Азәрбајҹан Сәһијјә Назирлијинин сәрәнҹамына верилмишди.

Тәәссүф ки, сонракы дөврләрдә биткиләр интродуксија олунмуш бүтүн нөвләри горујуб сахлаг мүмкүн олмамышдыр. Јарадылмыш коллексијалардан бә'зи ағаҹ вә кол биткиләри мәһв олмушду. 1960-ҹы илдән бағын сахланылмасы вә елми фәалијјәтинин кенишләндирилмәси мәгсәди илә Азәрбајҹан ЕА Ботаника Институтунун табечилијинә верилиб вә “Мәрдәкан дендрариси” адландырылыб. Бундан сонракы илләр әрзиндә дендраридә гијмәтли вә әһәмијјәтли субтропик ағаҹ вә кол биткиләринин интродуксијасы саһәсиндә кениш елми-тәдгигат ишләри апарылды. Декоратив биткиләри чохалтмаг вә онлардан јашыллашдырылмада истифадә етмәк мәгсәди илә чохлу әкин вә тәҹрүбә саһәләри јарадылды.

Мәрдәкан дендрарисиндә апарылан елми-тәдгигат ишләрини кенишләндирмәк мәгсәди илә дендрари дахилиндә 5 лабораторија јарадылмышдыр.

Субтропик вә тропик биткиләрин интродуксијасы лабораторијасы:

Бу лабораторијанын әсас мәгсәди-декоратив ағаҹ, кол вә от биткиләрини интродуксија етмәк , биоеколожи хусусијјәтләрини өјрәнмәк вә онлары чохалдараг Абшеронун јашыллашдырылмасында истифадә етмәкдир.

Ефирјағлы биткиләрин интродуксијасы лабораторијасы:

Әсас мәгсәди-тәркибиндә гијмәтли ефирјағлары олан биткиләрин сечилмәси вә онларын интродуксијасы.

Ефирјағлы биткиләрин технолокијасы лабораторијасы:

Бу лабораторијанын әсас мәгсәди биткиләрдән мүхтәлиф ефир

јағларынын, ашы вә дәрман маддәләринин алынма технолокијасынын ишләниб һазырланмасы вә онларын кимјәви тәркибинин өјрәнилмәси.

Бу лабораторијада јерли торпаг-иглим шәраитинә давамлы вә ејни заманда тәсәррүфат әһәмијјәтли битки формаларынын вә сортларынын сечилмәси истигамәтиндә ишләр апарылыр.

Ағач вә кол биткиләринин чохлуғу һәлә парк вә бағларын көзәл олмасы демәк дејилдир. Јашыллашдырма заманы, һәр шејдән әввәл, биткиләрин биоложи вә бәзәк хусусијјәтләриндән бачарыгла истифадә едәрәк, онларын јүксәк зөвглә әкилмәсинә фикир вермәк, битки групларыны, ландшафты јахшылашдырмаг мәгсәди илә сечмәк вә ме'марлыг композисијасындан мәһарәтлә истифадә етмәк лазымдыр.

Республикамызын әразисиндә континентал иглимдән гуру субтропик иглимә кими мүхтәлиф иглим шәраитинә вә торпаг типләринә тәсадүф олунур. Одур ки, биткиләрин торпаг вә иглим шәраитинә тәләбаты, ағач вә колларын биоложи вә еколожи хусусијјәтләри, декоративлик әламәтләри нәзәрә алынмагла мүнасиб биткиләр сечилмәлидир.

Мәһз буна көрә дә, Мәрдәкан дендрарисинин бу истигамәтдә көрдүјү ишләрин һәм елми, һәм дә практики ролу бөјүкдүр.

МӘРДӘКАН ДЕНДРАРИСИНИН ТӘБИИ-ТАРИХИ ВӘ ИГЛИМ ШӘРАИТИ

Абшерон јарымадасынын шимал-шәрг һиссәсиндә јерләшән Мәрдәкан дендрариси 16 һектар саһәни әһатә едир. Бакы шәһәриндән 40 км, Хәзәр дәнизиндән 4.5 км мәсафәдәдир.

Мәрдәкан гәсәбәси гәрб тәрәфдән гајалыгларла әһатә олунмушдур. Әһәнкли торпаглар 80-85%-и әһатә едир. Дәнизә јахын галхдыгча, торпаг өртүјү дә дәјишилир. Гумсал торпагларла јанашы, 0,8-1,2 м дәринликдә, ағыр тәркибли килли гајалыглара да раст кәлинир.

Механики тәркибинә көрә торпаг гәләви тәркибли олуб (PH 8-9), боз-килли вә гумсал торпаг типинә аиддир.

Дендраринин торпаг өртүјү 1926-чи илдә Ләнкарандан кәтирилмиш торпаг һесабына јарадылмышдыр.

Дендраридә суварылма ишләри дәринлији 30-80 м олан 4 гујудан јығылан су һесабына тә'мин едилир. 1903-1905-чи илләр әрзиндә дендраринин әразисиндә тутуму 5 кв.м. олан бир нечә су һовузу тикилмишдир. Һовузлардан су борулар васитәси илә паркын әразисинә пајланыр.

Бундан әлавә дендраринин әразисиндә дәринлији 18-25 м олан 4 әдәд көһнә су гујусу да вар. Бу гујулар арасында јералты әлагә олдуғу мүәјјән едилмишдир. Һәмин гујуларын сујундан да суварылма мәгсәди үчүн истифадә едилир.

Һал-һазырда дендраринин әразисиндә 1950-чи илләрдә тикилмиш 9 әдәд истихана, парникләр, ејни заманда тәчрүбә саһәләри вә питомникләр дә вар.

Истихана вә лабораторија биналарындан башга дендраринин әразисиндә китабхана да фәалијјәт көстәрир. 1980-чи илләрдә бурада академик Н.И.Вавиловун һәјат вә фәалијјәтини әкс етдирән музеј дә ачылмышдыр.

Абшерон јарымадасынын иглими, Аралыг дәнизи һөвзәси өлкәләринин иглим типинә ујғундур. Субтропик, мүлајим гышы, исти

гураг јајы, күнәшли пајызы вә сојуг јазы илә характеризә олунур. Арзу олунмајан тәбии факторлар-торпаг вә һаванын рүтубәтинин ашағы олмасы, јајда күнәш радиасијасынын јүксәклији, торпаг тәркибинин зәнкин олмамасы вә күчлү күләкләрин әсмәси јарымаданын битки өртүјүнә күчлү мәнфи тә'сир көстәрир.

Мәрдәкан гәсәбәси дәниз сәвијјәсиндән 8,2 м јүксәкликдә јерләшир. Орта иллик температур 14.0°С-ни тәшкил едир.

Шахталы гыш ајларында һаванын температуру бә'зи һалларда- 15 вә ја 17°С-ә гәдәр енир. Ахырынчы онилликдә бу һала тәсадүф едилмәмишдир.

Јанвар-феврал ајларында һаванын орта температуру +3,1- 5,5°С олур. Шахталар 50 күнә гәдәр давам едир. Гарын галынлығы ил әрзиндә 3-120 мм олур.

Исти јај ајларында һаванын орта температуру +26,8+28°С, +38°+40°, һәмин мүддәтдә һаванын максимум температуру исә 40°С-а чатыр.

Һаванын орта иллик рүтубәти 78-82%, исти вә гураг јај ајларында исә 30%-ә чатыр.

Јағынты әсасән пајыз-гыш ајларында олур вә иллик мигдары 193,5 мм-и тәшкил едир.

Јаз ајларында әсасән күчү 30-32 м/дәг олан “Хәзри” күләкләри әсир.

Мәрдәкан дендрариси јарандығы күндән бәри тәһсил мүәссисәләри илә сых әлагә јарадыб. Һәр ил јүзләрлә мәктәбли вә ихтисаслы тәләбәләр өз тәчрүби мәшғәләләрини бу паркда кечирирләр. Бакы Дөвләт Университетинин онларла ихтисаслы тәләбәси өз диплом ишләрини мәһз дендраридә ишләјирләр.

Һәр ил республикамыздан вә дүнјанын бир чох өлкәләриндән минләрлә сәјаһәтчи дендрарија кәзинтијә кәлир.

Дендраринин әмәкдашлары республикамызын бир чох рајонларына, Орта Асија республикаларына вахташыры експедисија вә е'замијјәтләрә кетмиш вә чохлу материаллар кәтирмиш, зәнкин коллексијалар топламышлар.

Бир чох өлкәләрин ботаника бағлары вә дендрариләри илә гаршылыглы битки вә тохум мүбадиләси едилмиш вә бу иш һал-һазырда да давам етдирилир.

ИСТИФАДӘ ЕДИЛМИШ ӘДӘБИЈЈАТЛАР

В.Ч.Һачыјев, Ү.М.Ағамиров, Т.С.Мәммәдов
"Биткиләрин интродуксијасы вә иглимләшдирилмәси"
"Араз" нәшријјаты 2000-чи ил
Т.С.Мамедов "Биоэкологические особенности ценных деревьев и кустарников Мардаканского дендрария и их значение в озеленении Апшерона"
Издательство "Араз" 2000 год
У.М.Агамиров, Ф.М.Мамедов "Состояние и пути уличшения озеленения курортов Апшерона/труды бот. сада."
Издательство "Элм" 1975 год
Манаф Сүлејманов Нисә ханымын дедикләри 1990-чы ил.
"Ешитдикләрим, охудугларым, көрдүкләрим", "Азәрнәшр" 1984-чү ил.
Муртуза Мухтаров, "Бакинскиј рабочиј" гәзети 1992-чи ил
Ә.Хәлилов, "Јесенин вә Азәрбајчан"
"Кәнчлик нәшријјаты" Бакы 1977-чи ил
"Азәрбајчан абидәләри" Азәрбајчан дөвләт нәшријјаты, Бакы 1989-чу ил
С.Јесенин "Ше'рләр вә поемалар" тәрчүмә едәни Ә.Күрчајлы
Азәрбајчан дөвләт нәшријјаты, Бакы 1965-чи ил

МҮНДӘРИЧАТ

Өн сөз...3
Мүәллифдән...6
Муртуза Мухтаровун һәјат вә фәалијјәти...8
Бөјүк рус шаири С.А.Јесенин дә бу бағда
јашајыб јаратмышдыр...23
Мә'лумат...25
Мәрдәкан дендрарисинин јаранма тарихи...26
Мәрдәкан дендрарисинин тәбии тарихи вә иглим шәраити...29

Mərdəkan Dendrarisinin giriş qapısı

Entry door of the Mardakan Arboretum

Əsas binanın ümumi görünüşü

The general view of the principal building

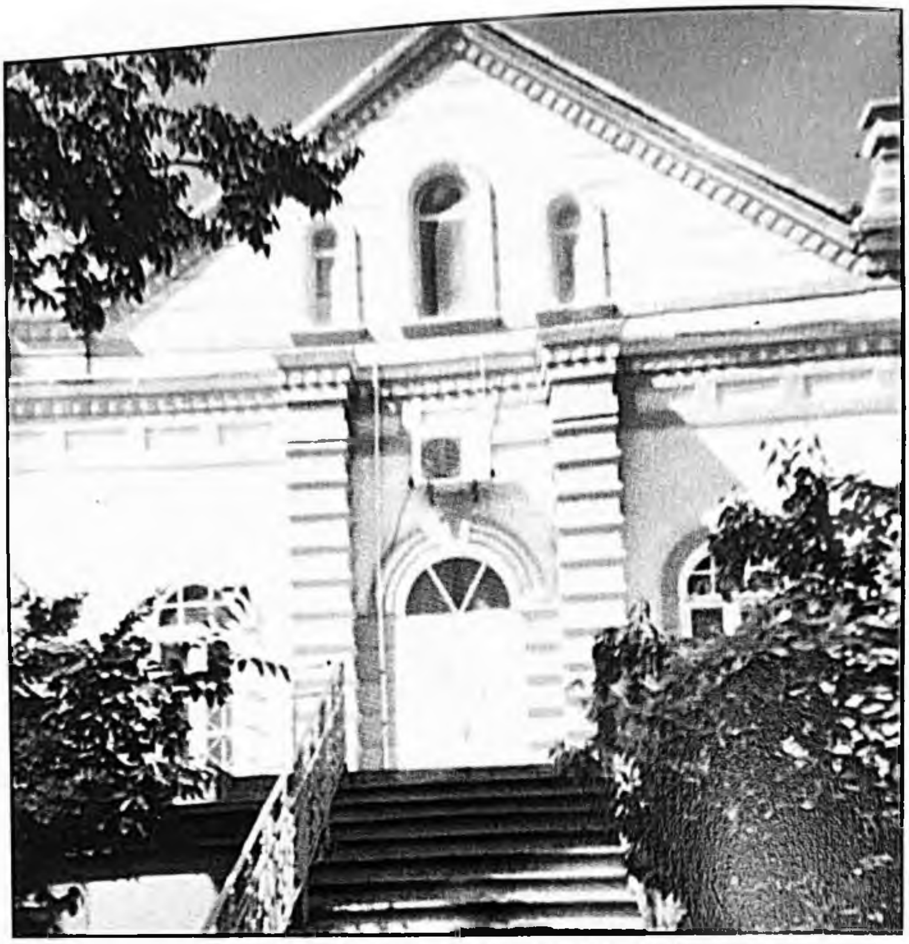

Konfrans zalının şərqdən görünüşü

The view of the Conference Room from East.

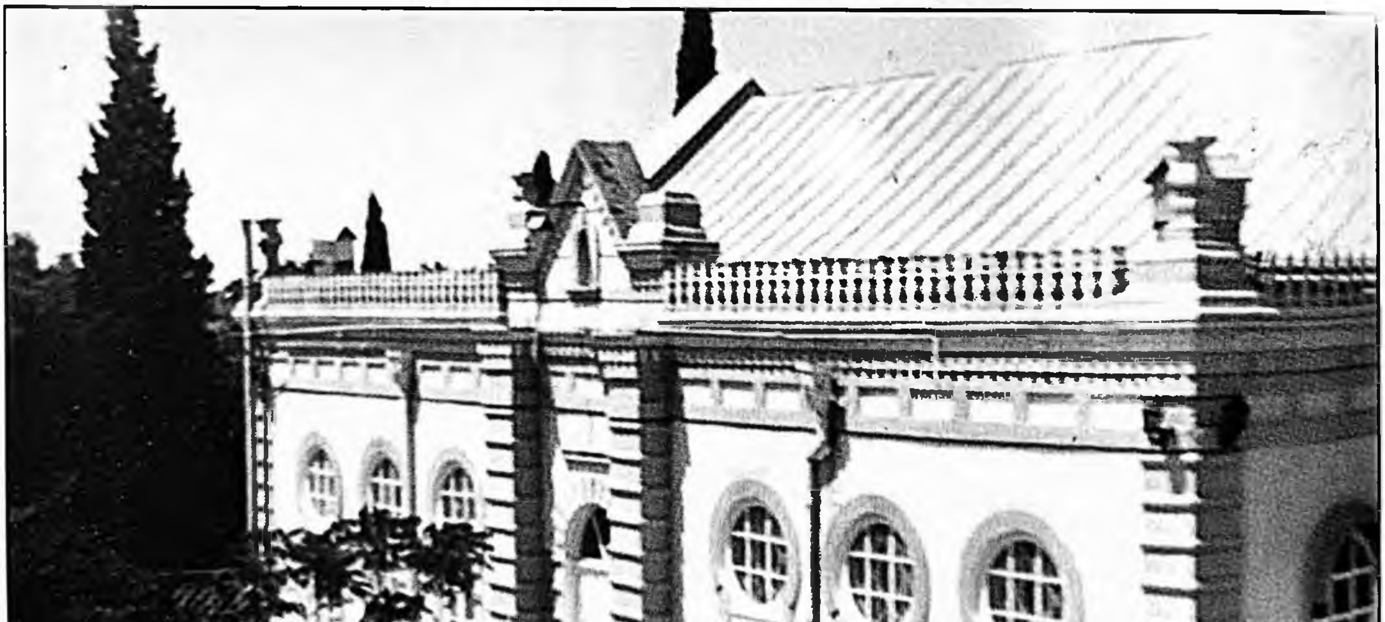

Konfrans zalının ümumi görünüşü

General view of the Conference Room.

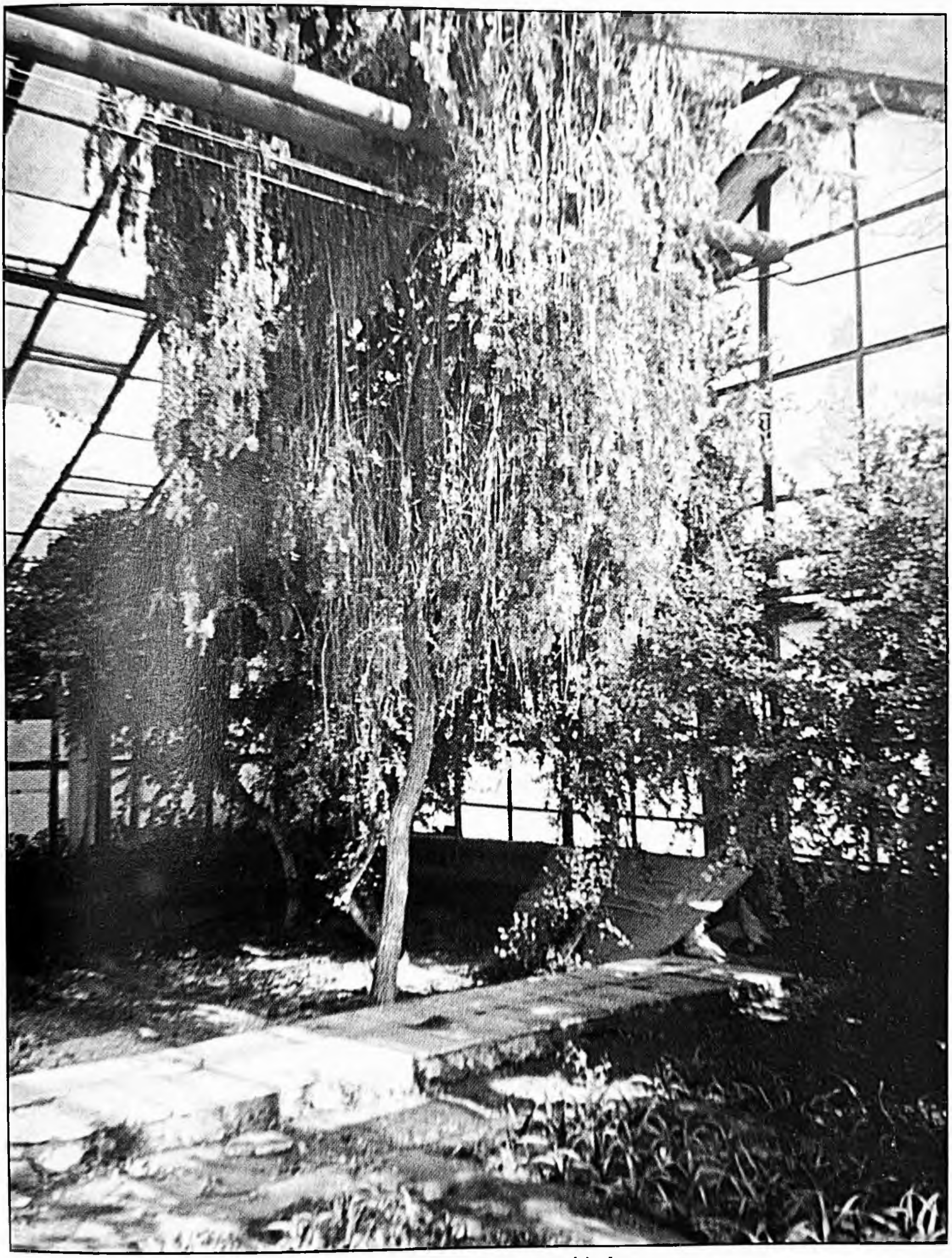

Kollestemon istixana şəraitində

Kollestemon in the hothouse conditions.

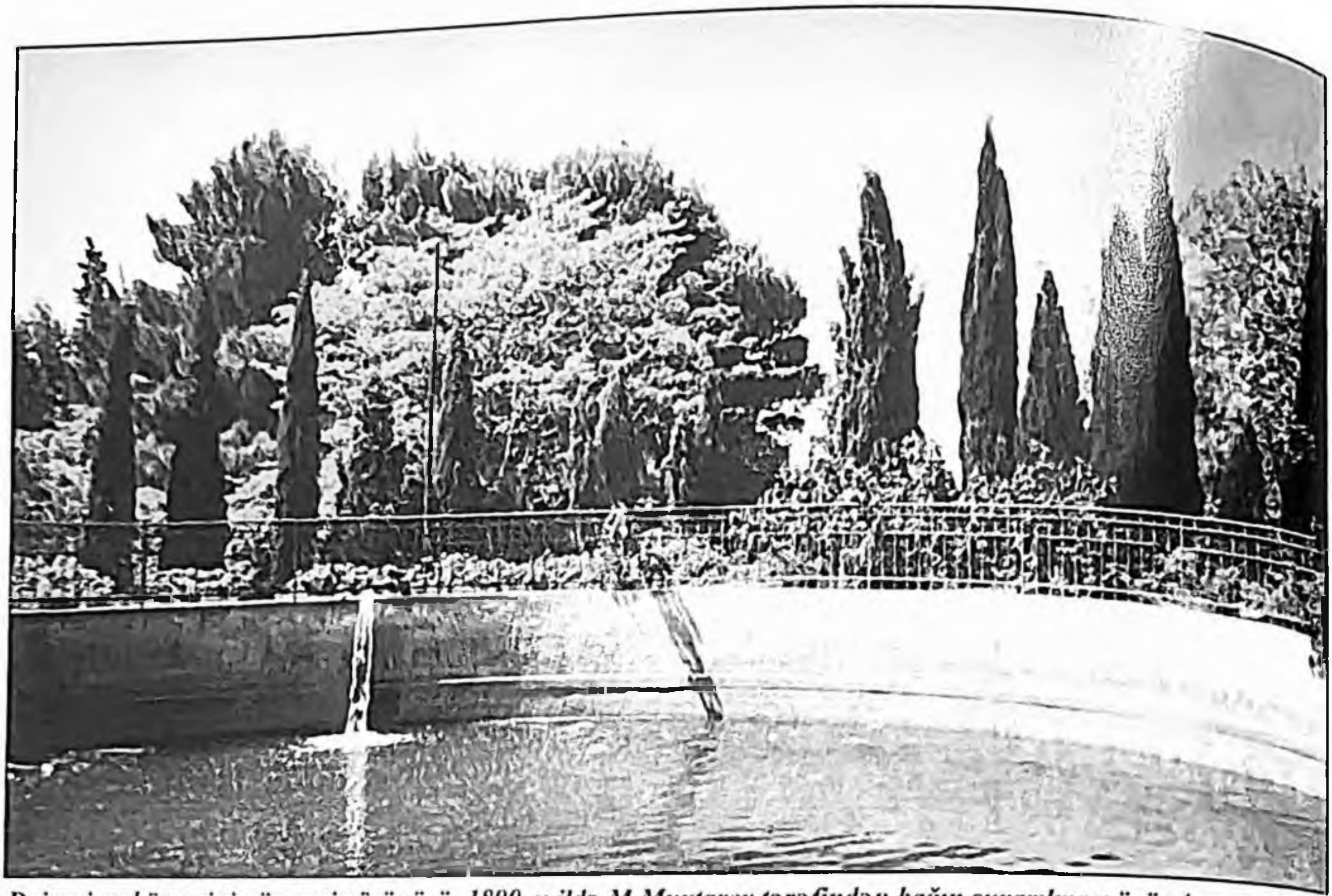

Dairəvi su hövzəsinin ümumi görünüşü. 1890-cı ildə M.Muxtarov tərəfindən bağın suvarılması üçün inşa edilmişdir

General view of the round basin. It was constructed by M. Mukhtarov in 1890 for artificial irrigation of the garden.

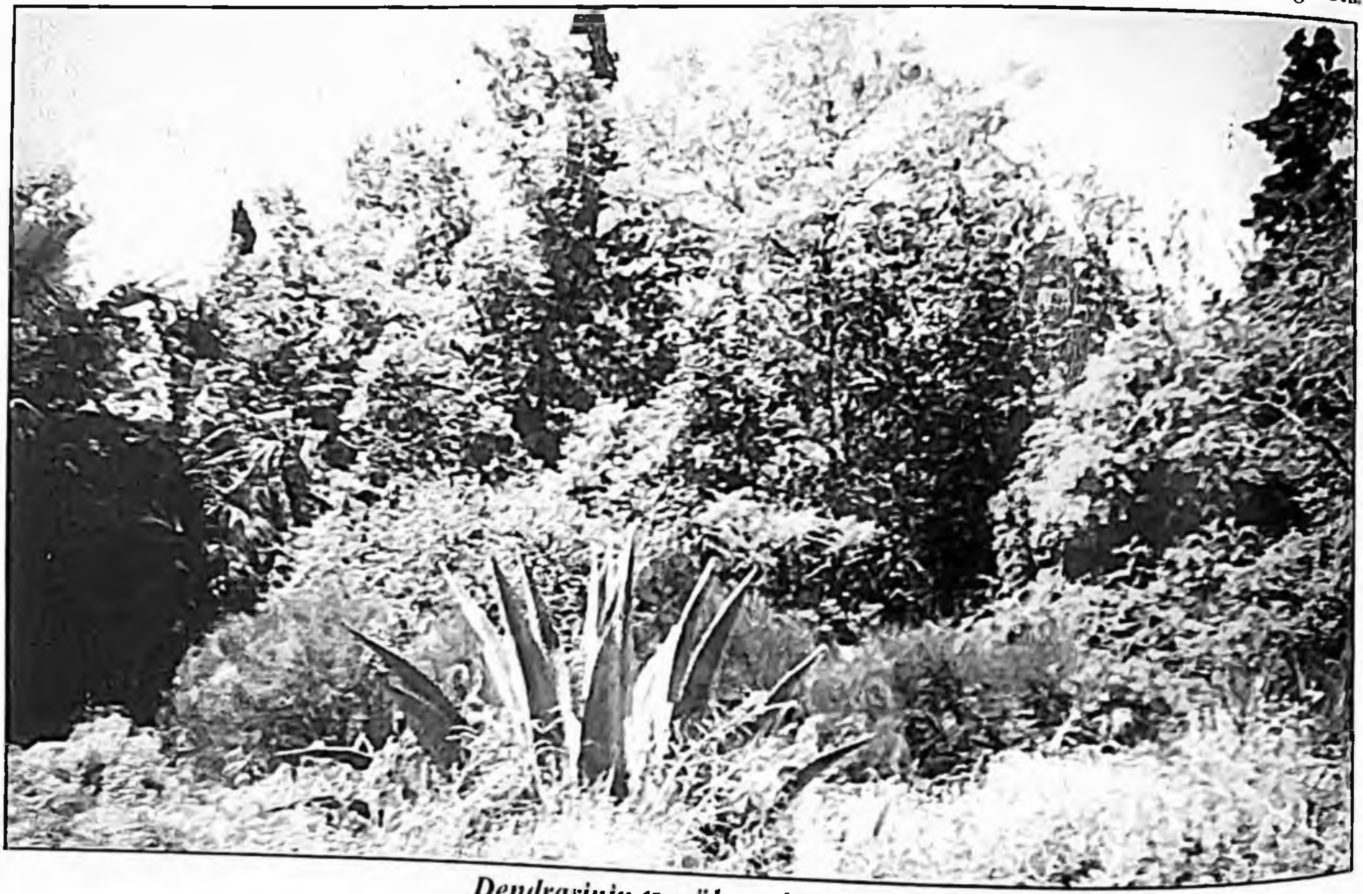

Dendrarinin təcrübə sahəsində

At the experimental area of the Arboretum.

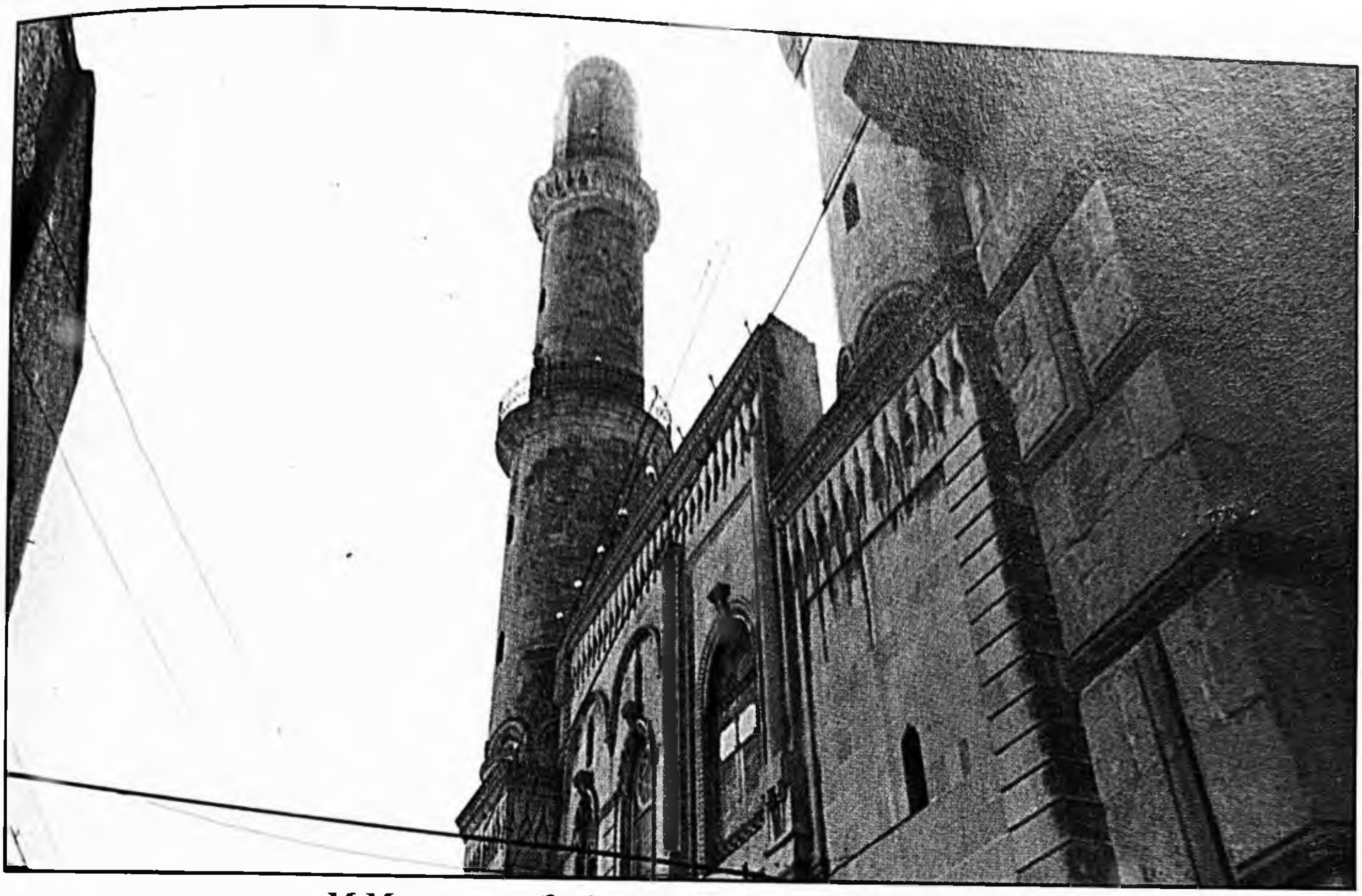

M.Muxtarovun Əmircan qəsəbəsində tikdirdiyi məscid

The mosque in Amirjan built by the charity man M. Mukhtarov.

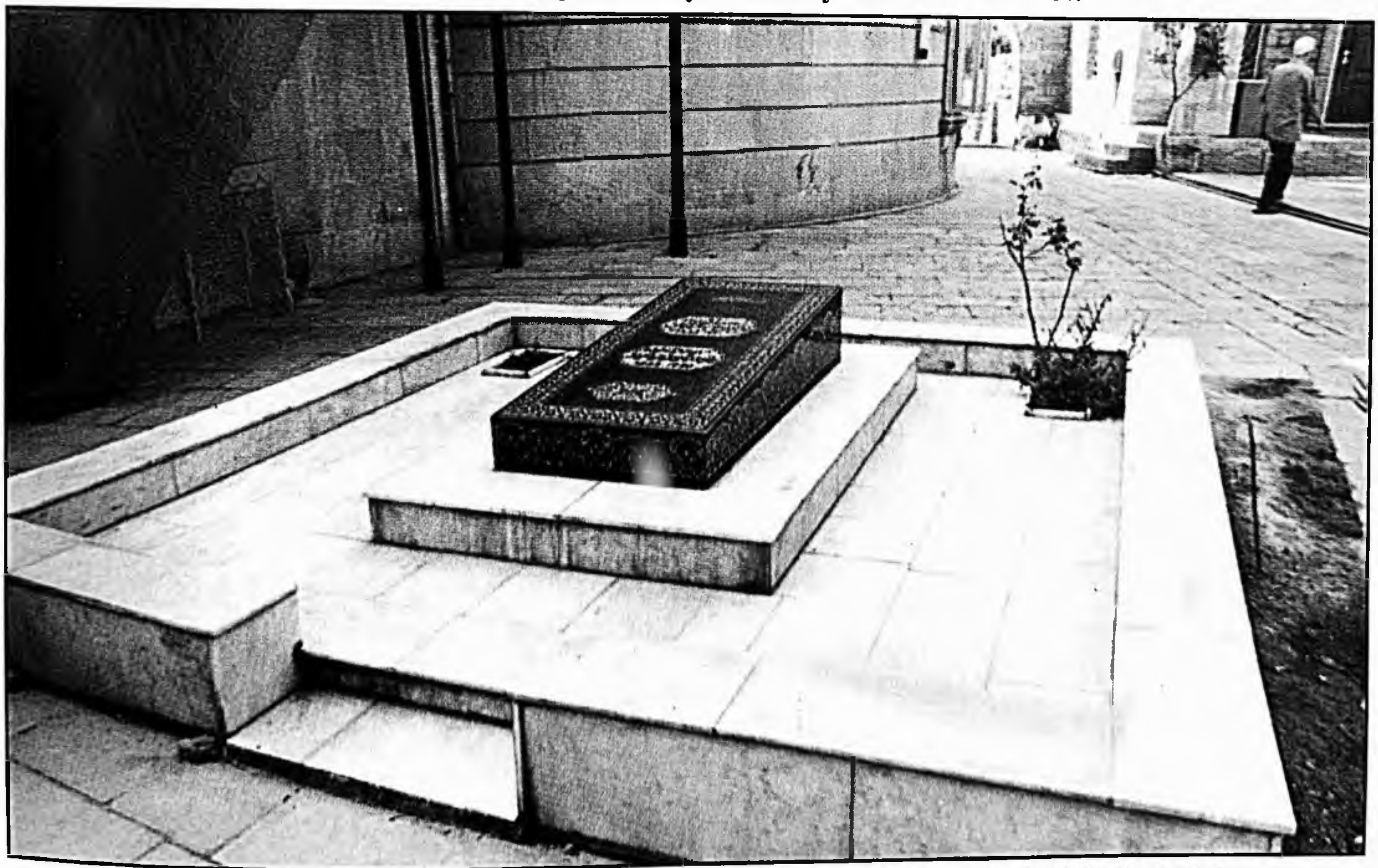

M.Muxtarovun Əmircan qəsəbəsində tikdirdiyi məscidin həyətində özünün qəbri

M. Mukhtarov's grave in the yard of the mosque in Amirjan which was built by his charity.

Konfrans zalı

Conference room.

Ziyafəm zalı

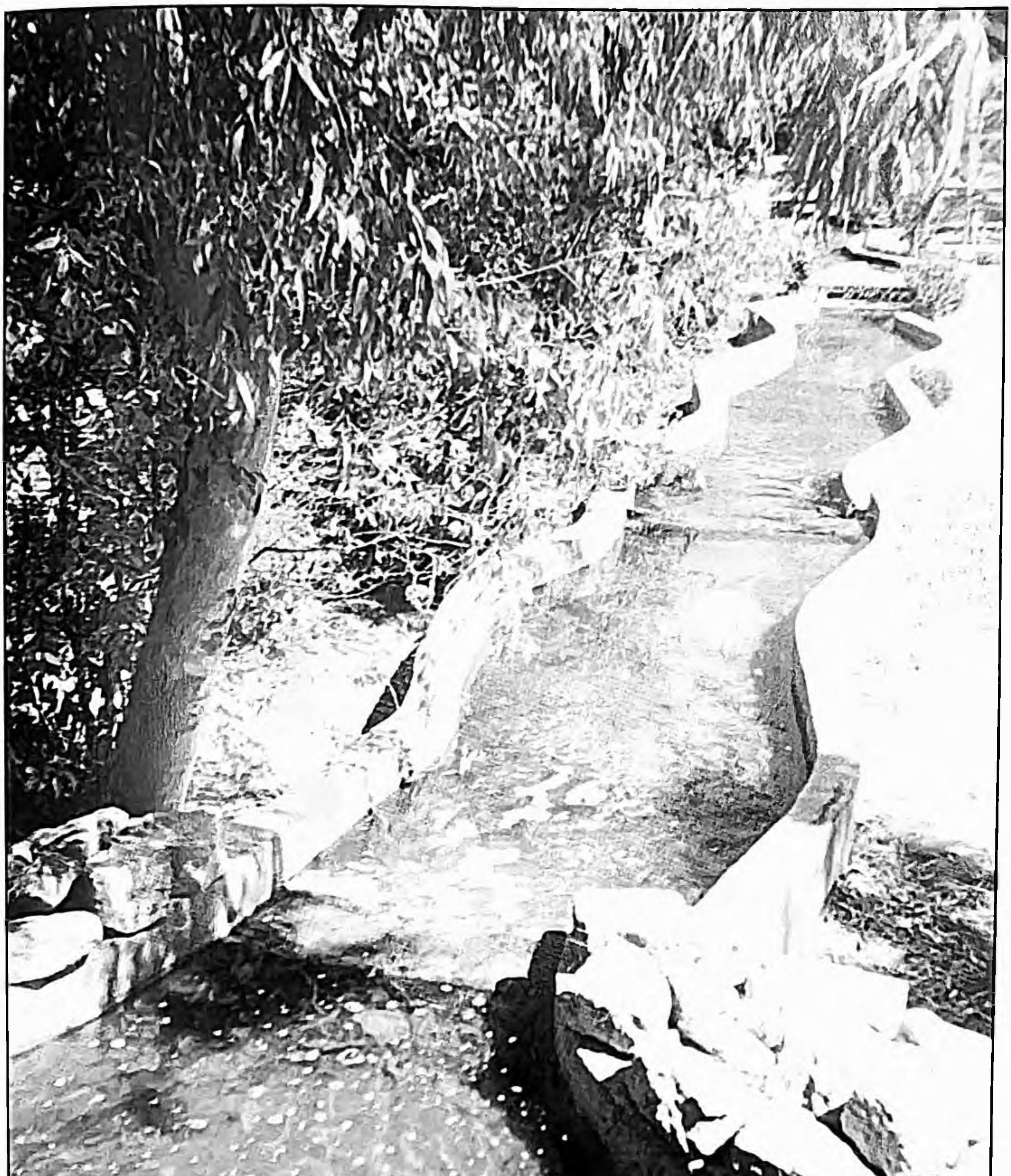

Yeni qurulmuş kiçik çarxda şəlalə

Waterfall in the new constructed little wheel.

Mərdəkan Dendrarisində efir yağlar laboratoriyasında

An experiment in the laboratory of the ethereal oils in Mardakan Arboretum.

Subtropik bitkilərin introduksiya laboratoriyasının təcrübə sahəsində

In the experimental field of the subtropical plants introduction laboratory.

Parkda kiçik şəlalələr (1999)

Little waterfalls in the park.

Təcrübə sahəsi

An experimental area.

2 №-li istixana

Hothouse №2

Yaşıllaşdırmada geniş istifadə olunan korbrats bitkisi

The corbrats plant which is widely used in the planting of greenery.

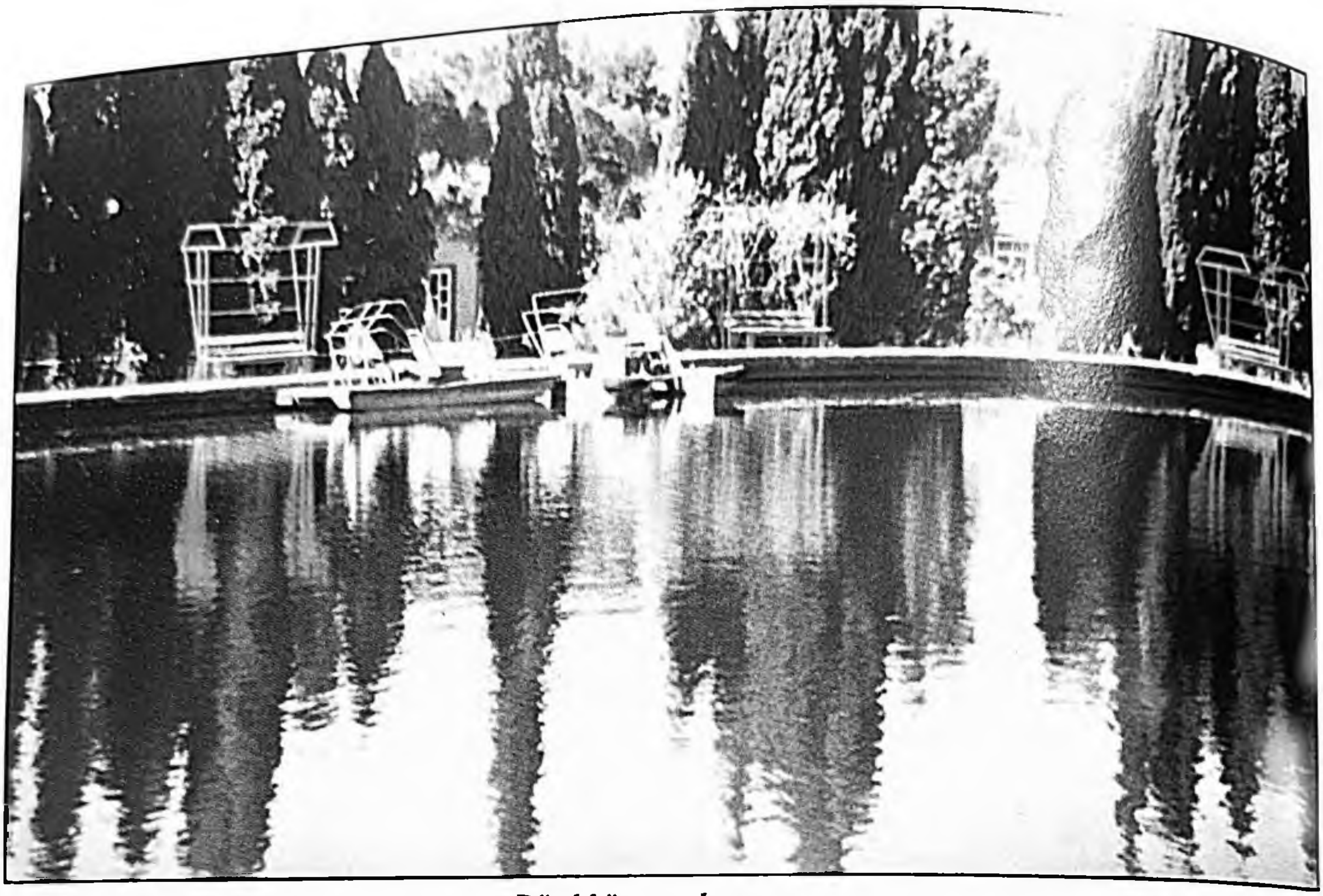

Dörd künc su hovuzu

4 cornered basin.

Mərdəkan Dendrarisi işçilərindən bir qrupu

A qroup of worker of Mardakan Arboretum

Editor: Vahid Hajiyev

Tofiq Mammadov "Murtuza Mukhtarov's garden-
Mardakan arboretum"
Baku, "Araz" publishing house, 2000

"Araz" publishing house

"Араз" нәшријјатынын директору Әлирза Сајылов

Компутердә јыгды вә сәһифәләди:
Әсмәр Сајылова
Корректор: Чәмилә Исагызы
Јығылмаға верилмишдир: 21.10.2000
Чапа имзаланмышдыр: 25.11.2000
Кағыз форматы: 70x100 1/16
Шәрти чап вәрәги: 2,6
Учот нәшр вәрәги: 2,5
Сајы 300
Сифариш 21
Гијмәти мүгавилә илә

"TS" фирмасынын мәтбәәсиндә чап едилмишдир

PREFACE

Starting his labour activity as a simple worker on one of the oilfields in Balakhany and Zabrat settlements in 1870 Murtuza Mukhtarov by his talent and diligence becomes an oil millionaire. Unlimited love to motherland and nation inspires this wonderful person to be a charity man. In 1885 the interest to the sciences, especially to the natural sciences makes him create a small wonderful site in the property, purchased as a garden in Mardakan. According to the historical data the primary condition of this garden area didnt give hope to carry out this idea. Thus this land was very poor, clayey and more than half of it was rocky.

All these obstructions didnt turn Murtuza Mukhtarov off his way, Allocating very big amount of money he reached the establishment of the basic largescare works in the garden. The involvment to such an event in the condition of absense of today's technical abilities was itself a heroism.

-Approaching to the matter as a scientist he first of all considered important the fertility of the soil. At first all the garden area was divided up to 30 terraces with the size of 3x5 m2, then the upper layer of the land was covered by the soil brought by ships from Lenkaran. He had to change the soil of 5-6 terraces a year.

-We may say that water supply was on the zero level. In order to solve the matter of water absense M.Mukhtarov had to arrange stone water distribution ditches by using the hard manual labour (by summer and chisel instruments). The samples of this irrigation networks up to now remain in some places in the garden.

-Feeling the coming of the time for planting the herb samples on the terraces provided with fertail soil and irrigation network the millionaire-charity man organizes the delivery of the fruit trees related to the Absheron peninsular climate. And he understands that in order to prevent the lack of water for the further development of the herbs it is necessary to dig up the wells in several places of the garden with the area 14 hektares and not losing the time starts the work. To dig up the well with diameter 16 m. and depth 29 m. worthed inconceivable big labour. Breaking off the rocks as high as the

well by means of hammer and chisel required mastery. On 23-25 m. depth a spiral staircase was built in Shuvelan direction to the East. At the end of the tunnel the second one was built, bigger than the first. It was very cool in the tunnel and millionaire M.Mukhtarov in hot summer days used it for the rest with family, oil men and relatives. Later the third well was built. This well had more huge sizes than the second. Then, in addition M.Mukhtarov digs up 5-6 small deap wells. All garden area is supplied by the underground water. Nowadays the observers of the wells and tunnels are amused by the helplessness of the modern technology in front of the giant work carried out only mannually last century, people are still amused by the limpid, drinkable, chemically pure, tasty water coming out from the wells.-Unfortunately after M.Mukhtarov's death in 1920 the garden with such original constructions was left without the owner. As the garden wasn't able to be left under the control of family it was handed over and over. First it was the branch of the Leningrad All Union Herb (Plant) Keeping Institute, then it was given under the disposal of various local scientific-production organizations, and in 1956-under the Ministry of Health. During all these years the garden has lost its previous freshness and went through many distructions. In 1961 the garden was given to the Institute of Botany of Azerbaijan Academy of Sciences under the decree of the Azerbaijan Soviet of Ministers. In 1965 the vice-president of Azerbaijan Academy of Sciences talented surgeon, academician Mustafa bay Topchubashov and I came to Mardakan and became the witnesses of the pitiful condition of the garden. I paid his attention to the destroyed, demolished constructions, to the dead rear tree samples, to the destroyed original spiral starecase leading to the tunnel and informed him about the necessity of the repairing works. Mustafa bay patiently listened to me and after observing the destroyed condition of the garden said as a real man: Mr.Vahid, this garden and the reliable constructions inside were created by the real men and the real men should make the complete repair.

-Mustafa bay has really kept his word and the working condition of the first was restored by the funds allocated by him. Even every weekend his driver came and took a jug of water from that well.

-Then academician Yusif Mammadaliyev, academician Zahid Khalilov,

prezident Hasan Abdullayev, the candidate of the biological sciences who had been the director of the Arboretum for 30 years, Mr. Rashid Abbasov had made big works for the reconstructions of the garden. But in 1988-1993 as a result of certain events the herb collections came to the dead degree. The president of The Academy of Sciences Pharamaz Makhsudov spared all his care to reabilitate the monuments left after M.Mukhtarov. The services rendered by the garden director, constructor-biologist T.S.Mammadov must be marked particulary.

Now Mardakan garden, the memory about M.Mukhtarov, meets all world standards. Being the most favourite rest zone of Baku workers, the garden is also the exhibition of scientific achievemets. The results of the scientific-research works, which were carried out here, were reflected on the composed stands and, rising a big interest of the park visitors, always attract their attention.

V. J. Hajiyev
Academician, the director of the Botany Institute

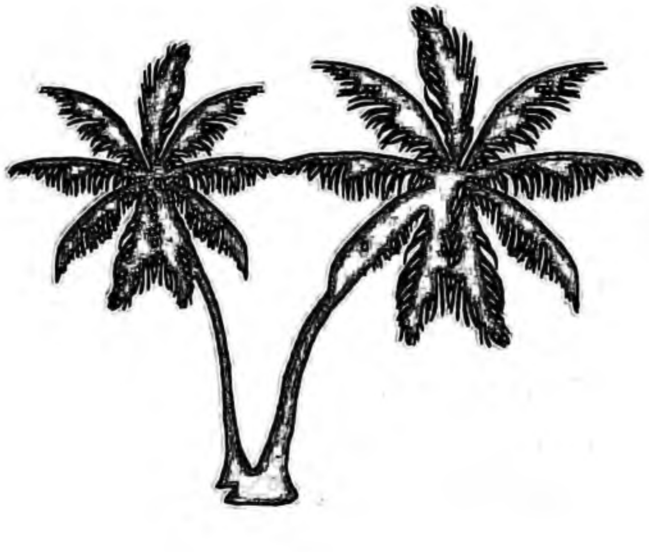

FROM THE AUTHOR

At the end of 1980 th in the territory of the former USSR including Azerbaijan, as if was hovering the ghost of the war of 1941-1945.

On the one hand the armenian nationalists gazed on to our native lands, on the other hand the conflict for the power within the counrty, the chaos that resulted from the quarrels had brought the social and economical situation of the country to the level of crisis.

Such situation stroke hard blow and material damage to the Republic and made the people give way to despair. The disorder, the wounds that were because of the social-economical situation didn't pass by Mardakan A., led the building to devastation and the collections to the destruction.

At that time the Azerbaijan people had only one wish. The Azerbaijan people's wish was to see a person who would be able to lead the Republic out of the crisis, to solve the Garabag problem without bleeding, to find political way of it. Their expectation didn't last long. At last, Heydar Aliyev who was kept in everybody's memory from the 70 th as a phenomenal person hold the power and from that moment the Azerbaijan people began breathing freely. Flourishing of Mardakan Arboretum about which we are going to talk began from those years.

During last 6-7 years in the result of the restoration works in this historical garden, the wholy repairing of the water wells, digging additional new wells, the creation of wonderful allies and green lawns, the replacement of the old trees to new ones, the expanding of the collections, especially the planting areas of various kinds of herbs, the image of the garden changed qreatly and the garden was adapted to the world standards. Besides, creating places for the divertisments in the garden, big basins and the water sycles there, little, giving pleasure artificial water falls turned it real zone of rest and attracted everbody beginning with the children of tender age till the students and the people under mature age.

Multinumbered herb collections that are in the Arboretum incluching the etherial oil which has the great importance for the various areas agriculture, color giving and at the same time having curing force, and sowing forage

plants, having doubled the number of rare bushed and trees have turned this garden into a natural laboratory where the students of the higher schools use it as visual aids. Studying plant herbs under the Eldar pine-tree that is a century years old, getting Acquainted with the working situation of repaired hothouses perfectly well, being eye-witness of the care to the plants which have been brought from other countries and planted here, watching living magnificent vieiws created by the nature increase students interest to this field more and more, inspire them to take care of the pearls of the nature.

We can talk with the same love about the two-storied building that has left the outstanding charity man Murtuza Mukhtarov the building both was restored perfectly well, and was equiped with modern, beautiful equipments. The hall of the building and the rooms next to it admire those who enter there.

All these are the presents of Azerbaijan millioniare to his native people. We must take care of these presents and save them for our future generation. The book that we hope will be read with a great interest has been devoted to Murtuza Mukhtarov the very real man who was wonderful and unforgetable.

MURTUZA MUKHTAROV'S LIFE AND ACTIVITY

Mardakan Arboretum of Azerbaijan Academy of Sciences in 1890-1920 was the private garden of great charity person, oilmillionaire, prominent scientist, fearless and nation lover Murtuza Mukhtarov.

-M.Mukhtarov was born in 1857 in Emirjan village in a cartman's family. In the period of childhood together with his brother Bala Akhmed he used to carry commodities from Baku to Tiflis with carvan. In 1874 Murtuza sold his cart and started his activity as a worker on one of the oilfields in Balakhany and Zabrat area. Then he extracted full buckets of oil from the rigs. In the early morning he went from Emirjan to Zabrat on foot and came back from his work at midnight. That time the patience and courage were required from the man in order to earn money on oilfields.

Owner Martov noticed Mukhtarov's will and tought him the secrets of mechanical instruments and devices, and in a short period of time he appointed him a master. After some time he also sold to Mukhtarov the oilfield workshop. M.Mukhtarov carried out several modifications on the semimechanized "Molot" machine-tool. Because of getting old the owner also sold him the drilling equipment workshop in Zabrat settlement. That time all Emirjan inhabitants collected money and helped him. Murtuza worked day and night and acquired the name of master saviour. He paid salary to the engineers and increased his literary and technikal knowledge in accordance with the demand of the century. He made the drawing and learnd to build workshop. He worked a lot to learn about complicated devices, machine tools, equipment, machines and units.

-Often when signing documents he wrote his surname fully, but sometimes he put the short signature "MUKH".

-Azerbaijan oil man, master Piri (Guliyev) Said: One day when Mr.Murtuza, was going to the garden on the chaise he suddenly stopped the horses near the drilled rig, called the master and told him: stop the drilling. Accident may happen. The tubes are rotating in vain. The master

asked: How do you know? Murtuza answered that from the instruments sound. When they stopped the drilling and checked out they saw that indeed, as Mr.Murtuza said the tubes had rotated in vain. Yet in 1890 the millionaire M.Mukhtarov by means of his knowledge and skills opened his own drilling office and extended it year by year.

-It is also very significant that M.Mukhtarov took a contract for drilling 1100 m.-depth-well. In 1895 (first time in the world) he built the impact drilling machine with metal bars and received the patent from the state for the above mentioned machine. He named this invention "Baku drilling system". This machine was more modern than the previous ones and met the modern demands. He also had some other inventions. At the end of XIX

century M.Mukhtarov started the digging equipment enterprise in Bibiheybat. That time this enterprise was considered as the first oil equipment enterprise. He built a three-storied residential buildings for the workers and employees near the factory and thus, by gathering a new working power he established an additional profit source. In 1917 the oil millionaire invented the first wood planning machine in the world. At present this machine is stored in the Mining Institute in Saint-Petersburg.

-M.Mukhtarov was selling the machines and equipment manufactured in the plant in foreign countries. He also purchased a lot of equipment from foreign countries, especially from the U.S.A. after the revolution the equipment was being sent to him from foreign countries.

-M.Mukhtarov's first family life was very tragic. The oil magnate's first wife was Gyonchenaz khanum. They had 2 daughters. When M.Mukhtarov was in the journey, his children got ill and due to the impossibility of treatment in time they died of the decease. When the oilmagnate came back from the journey, he couldn't go through this misfortune and turned Gyonchenaz out of home.

-Once in Vladikavkaz in Besland city M.Mukhtarov met general Tuganov and his daughter Liza khanum. Murtuza liked Liza khanum and seeked in marriage. At the wedding party 30 young men in national dress, with dagger and pistol on the belt, with caracul caps brought 30 big dishes of traditional sweets. The wedding party lasted 7 days and 7 nights. The fiancee moved in the faeton decorated with Varshava silver. 30 brave men in white attires riding white horses escorted the fiancee. M.Mukhtarov and Liza khanum left for journey to Europe. M.Mukhtarov loved Liza very much. The architecture of the buildings in Venise stroke the oil magnate and he built the same in Baku (1911-1912). Today this grand palace, the beauty of Baku, is the Wedding palace. Every column, archs, design, decoration of windows and doors of the palace are the unique piece of art, treasure of architecture.

Both like the oilmagnate didn't grudge the money for the construction of the wedding palace, the architects and masters didn't grudge their efforts and skills for the palace as well. The famous french architect Ploshkot designed the palace in the Gothic style.

The house contractor Haji Gasimov accepted Mukhtarov's construction

works and completed them.

M.Mukhtarov designed the second building in Mardakan garden area in the same Gothic style in the "ship" form. The width of the walls-1 m, the hight-8 m. The balcony of the building from each side reminds the ship cabin. On the right side of the western direction there is a bedroom and there are dining-rooms on the left side. On the eastern side there is a two-storied house for the servants. The basement of the main Building was filled with stone. The acoustic and ventilation system existed in the building. At the lower part of the garden, named "free area", Mukhtarov wanted to construct a "port", but it was left incompleted. The "ship" form of the building was designed especially with the purpose to give sign of port for the ships from the distance.

M.Mukhtarov, loving his work and architecture, was very sensitive to nature. He went around the Absheron and marking it's most beautiful corners and klimate conditions he chose Mardakan Arboretum for his garden location. Here soil was delivered from Lenkeran and 60-80 sm. of additional virgin soil was covered the garden. A lot of fruit trees were planted. He built a basin with 240 m2 (60x40 m) square, 2 m 80 sm. depth for their systematic irrigation on the lower part of the garden.

In the middle of the garden the second water basin with 17 m. diametr, 3 m depth, 2 m width of wall also played the main role. Besides, there were 40-100 ton 4 water basins in the garden. He dig up 4 deep water wells in order to supply with water. They are still used for water supply. It is interesting that the temperature in the wells changes with descending. The whole year round the temperature is +8 0 +10 0 in the lower parts of the wells.

As they say, the wells were used for storing the products. The concrete floor in lower part of the well was used for resting and was considered as a cool and confortable place. The underground passage of the well and the furcation of 4 roads from the caverns make fairy impressions. There were the ways from the underground passage in the direction of the main building, and also to Shamsy Asadullayev's garden, to the south and to the sea. This magic-fairy world was very advisable for turism and in the near future it was planned to use for turism.

In Vladikavkaz M.Mukhtarov built a grand 2-porches-mosque for muslims

as a sign of respect.

Once the old men of Emirjan village met Murtuza and said: "Mr.Murtuza, thank you very much, you built the school for children, and build for us, old men, a mosque deserving your name, it will be good for Allah. We shall pray for your parents, and it will be your present;" "all right!"-answered Murtuza. He built the mosque with 2 minarets and 2 porches on each of the minaret in Emirjan like he had built the mosque in Vladikavkaz.

When there was no electricity in the northern state District Power Station and in Shuvelan, M.Mukhtarov arranged the power dinamics for the first time, and he supplied power to Shuvelan and Mardakan villages. He built a lighthouse near Pirallahy island devoted to the ship gone down in Caspian.

M.Mukhtarov built 17 buildings in Absheron peninsular. Today they astonish everyone with their beauty and grandeur.

He also built the school for children in Emirjan, in Mardakan Pir Gasan, arch of Akhund Mirza Abu Talib. M.Mukhtarov also was a well-educated person. Murtuza cared about the press. In 1913 the Azerbaijan famous artist Guseyn Arablinsky fell ill with tuberculosis. As "Sedaye hag" newspaper said in 1913 on 21 st of august the great scene actor Arablinsky became thin. No one of the millionaires helped him. M.Mukhtarov gave him 700 roubles and said: "If you need more, I'll send you; come back healthy."

He sent him to Abastuman sanatorium. After Arablinsky came back, he expressed his thanks to M.Mukhtarov in "Baku" newspaper.

In 1911 in the period of Iranian and Turkish Revolution M.Mukhtarov didn't deny assistance. He transfered a big amount of money to imperial treasury despite the fact that such transfer was prohibited by the government.

That time the war prisoners were brought to Baku. There were the turkish men among these prisoners too. In the period of lack of water and antisanitation, M.Mukhtarov marked turkish prisoners as "dead men" of infection decease, brought to Baku and threw away the sacks of stones as "dead men" on Nargin island to the sea.

M.Mukhtarov's adopted daughter Katya (Fhatma) Mukhtarova's life and autobiography are very interesting. She earned money by walking and singing accompanied with streetorgan in Saratov town. Her wonderful amazing voice attracted the attention of the people who listened to her, and she was invited to the conservatory to test her ability. She sang and famous

music experts, pianists, singers were delighted by her voice.

Everybody advised her to enter and study at the Saratov empiror Institute. Katya was from a poor family and she had no means to continue her education. In summer months in Russian towns, making the concerts and singing russian songs and classic romances accompanied with stree-torgan, she earned the means. Once Murtuza's brother Bala Akhmed saw the poor girl, singing with plaintive voice. And he brought her to Bay's house. Katya sang some songs and danced for oilmagnate and her wife. Murtuza saw her trouble and talent and adopted her as a daughter. He named her Phatma Sattar kizi Mukhtarova. Katya-Phatma graduated from the conservatory successfully and, then she became a famous republican master.

Thus Katya Mukhtarova became a popular opera singer. She worked at Baku opera theatre, then at Tbilisi opera theatre. She died at the age of 79 in 1979.

It is impossible to count M.Mukhtarov's such well wishing and noble actions.

Unlike other Bays M.Mukhtarov was one of famous persons in that century because of his boldness and courage. He always was on side of the right and justice.

Thus, once, Bay was waiting for train and having dinner in the restaurant. Of Besland town suddenly began the running about. "Zalimkhan is coming, Zalimkhan's horse cavalry is attacking the station"-everybody shouted.

The man next to oilmagnate said: "Sir, we have horses and the carriage is ready, let's go!" "I stay here"-he answered. "You also do." Soon the hall got empty, the cavaliers gathered around the station. The appearance and clothes of the men sitting in the hall attracted Zalimkhan's attention: and he sent his men after them. The oilmagnate refused to them. The cavaliers asked the permission from Zalimkhan to kill them. He didn't agree and came up to them himself. The oilmagnate offered him to have a seat and be his guest. Zalimkhan liked his words and he sat. They became friends. Then they sent presents to each other. As a sign of courage Zalimkhan sent him a silver dagger and shoes with golden pompones.

After the tsarist government killed Zalimkhan, the oilmagnate sent the man for bringing his son and daughter to Baku, they stayed here for a long

time, and he sent them to study in Saint-Petersburg at his own expense. The boy became an agronomist, the girl-a doctor.

The death of one of the great Azerbaijan oilmagnates M.Mukhtarov was so tragic and brave as his life. Thus, in 1920 the Soviet Army marched into Baku. On the 15 th of April XI Red Army's 2 armed men broke the door of Bay's house at the Polukhin street (now the Wedding Palace), entered the hall and asked him to surrender. He was insulted by Bolshevik's entering the house on the horses. He couldn't stand it any longer, took his pistol and, with one bullet, he killed Bolshevik Anasov; with the second-he killed himself. He was buried in the yard of the mosque that he had built in Emirjan village.

Liza khanum was hidden by the servants in the cellar. Then Liza khanum moved to Turkey-Stambul, then to Berlin and lived there until her death in 1971.

It is necessary to notice that in that period of time the men who made robbery, opposition and killed Bays, scientits, cultural workers in Azerbaijan were at the head of group, cool armenian fashists, Mikoyan and Sarkisyan

May be it is one part of the great action that M.Mukhtarov and also oilmillionaires made for their nation that time. To keep the memory about them, to take care of their activity must be the course of life for millions of people.

The great russian poet S.A.Yesenin also lived and created in this garden

S.A.Yesenin the qreat Russian poet, who bound his most activity period with Azerbaijan, the Caucasus lived in Baku in 1924-25 years, met the scientists, writers journalists, workers. His high poetic creative activites was closely bound with Azerbaijan.

His coming to Baku, his getting acquainted with the Azerbaijan atmosphere his walking in the Balakhany oil fields, his going for walks to Mardakan gardens was for him, the young, talented poet a new life . At the same time his getting acquanted with the first secretary of Azerbaijan CPCC S.M.Kirov and the second secretary (and the editor of the newspaper "Bakinski Rabochi") P.I.Chagin made a great inpression upon his range of vision. S.Yesenin had fallen in love with oriental poetry. He had a great desire in his heart. To see Iran. But the leaders of the authority that time said that such journey was dangerous, and didn't allow him to go to Iran.

P.L.Chagin who loved S.Yesenin as a talented poet, took him to Mardakan, made for him possible to live in the garden building of the former oil millioniare Murtuza Mukhtarov, created oriental exotic character for his activity fantacy. His leaving the boring city life, the false friends that were surrounding him in drinking parties, his coming to Caucasus, meeting

hospitable men here, his sitting on the carpet as an oriental man drinking tea had risen his desire to live in such wonderful place. In Mardakan, in the garden that is situated on the seashore, when the poet saw the wonderful nature of Azerbaijan, various smelling flowers, the fountains, the basins, the Iranian carpets in the rooms, he felt in real oriental world. Living in Baku during 1924-1925 the poet wrote his several poems, "The Ballade about 26" "Anna Snegina", "Land capitan", "The flowers", "The First of may" "Balakhany may" "Farewell Baku" and so on, including his famous "Iranian Songs" the serial of poems in the silence of Absheron gardens. S.Yesenin's "Iranian Songs", serial of poems, as he often noticed in his letters, was supposed to consist of 20 rhymes. But he was able to print only 16 of them. At the end of his life he couldn't return and finish this serial of poems. In 1925 at the end of May Yesenin went back to Moscow. There he married Sophiya Andreyevna Tolstoya, the granddaughter of L.N.Tolstoy, and that year on the 25 th of july S.Yesenin and S.A.Tolstoya came to Baku. They spent their honeymoon with pleasure in this garden.

Yesenin's departure from Baku generally from Caucasus was a new tragedy in his life.

It was a mistake of his friends to give the poet possibility to leave Baku, not to save this great talent owner.

After leaving Baku he returns his former disorderly life. That year at the end of December he left Moscow for Leningrad to bring his life to norm. But there the misfortune also overtook him and, not holding out mental soul affecttion that had been troubling him for a long time in 1925 on the 27 th of December at night he commited suicide in "Angleter" hotel in Leningrad.

His house-museum was created and bust was put up in M.Mukhtarov's garden, in Mardakan where he lived the most creative period of his life. The ceremonial opening of the museum was on the 3 rd of october, 1975 on the 80 th anniiversary of the poet. This museum is the branch of the Literature museum named after Nizamy Ganjavy.

INFORMATION

Mardakan Arboretum Azerbaijan Academy of Sciences, as a result of introducted works, played the main role in planting of greenery as a scientific research, educational cultural Institution and now functions as one of the most important scientific Institutions.

Since 1926 till now in Mardakan Arboretum 1932 kinds of tropical and subtropical plants were introducted, which, according to their factors of environment, smart appearance, the presence of medical means and essential oils were used in many scientific-research works for planting of greenery of environment.

During the past period in Arboretum garden there were a lot of works with the purpose of the expansion of scientific research works and the creation of financial and technical basis, the training of high-skilled specialists, the change of structure and composition. The introduction of decorative and economical significant plants in Absheron and the use of them in the different fields of agriculture were the main purpose of scientific-research works.

After our Republic became independent, a lot of works were carried out for the development of relations with foreign countries, the construction of Institutions and the building of new houses, and according to this-the landscape protection and enrichment, the planting of environment. In this field arboretum garden plays a big role.

In the period of garden's existence academician N.I.Vavilov (1926-1930), the candidates of biological sciences N.D.Strebkova (1927-1930), P.M.Abbasov (1969-1988), A.I.Mesiyev (1938-1988), K.M.Guliyev (1988-1992) and such great scientists showed their works here.

Now M.A.Agamirova, Z.N.Abbasova, T.S.Mammadov, Z.A.Mammadova, L.G.Aliyeva, K.Zeynalov and other scientists and arboretum men go on the scientific-research works with dignity.

THE ORIGIN HISTORY OF MARDAKAN ARBORETUM

After the charity man-M.Mukhtarov's death in 1920, the garden became the property of new created Soviet government. However, in 1924, here the All Union Applied Botanical Department was created with the purpose of flora enrichment by new valuable kinds and sorts of herbs, the exposure of economically significant plants for acquisition of technical and medical means, and their collection.

In that period the testing of big quantity of sowing materials, grafts and seedlings, the selection of soil-climatic conditions in accordance with natural conditions of herbs were considered as the main task.

With this purpose, in Baku, the branches of scientific-research Institutes were created in different botanical-geographic zones.

In 1926 one of these scientific-research areas was created by the famous botanist, academician N.I.Vavilov in M.Mukhtarov's garden on Absheron peninsular in Mardakan.

Since 1930 this garden, with the scientific-research purpose, has functioned as the department of All Union Plant-Growing Institute, since 1936-as the experimental station of Subtropical herbs.

In the period 1945-1954, in Mardakan, the scientific-experimental basis of the Institute of Gardening, Viticulture and subtropical plants was created.

For the first 10 years about 700 sorts of subtropical trees and shrubs were collected in this scientific-research Institution. At first there herbs were adapted to the local soil-climatic conditions and were propagated.

Acclimatized plants: eucalyptus, bay, bilberries, European olive and others were chosen to be used in different fields of agriculture.

Later, 400 trees and shrubs, 868 sorts of subtropical fruit trees (pome-

granate, big-tree, olive-tree, pistachio tree and others) also brought by Vavilov from different areas of the world from Middle and Far East, were adapted to the local soil-climatic conditions.

In 1954-1960 the garden was at the disposal of the Azerbaijan Ministry of Health.

Unfortunately, at the next period it was impossible to take care and keep all introducted kinds. Some trees and shrubs of the created collection were destructed.

Since 1960 the garden has been the property of the Botanical Institute of Azerbaijan Academy of Sciences with the purpose of garden preservation and scientific activity expansion and the garden assumed the name: "Mardakan Arboretum". At the next period the extended scientific-research works were carried out in the introduction field of valuable and significant subtropical trees and shrubs in the arboretum. A lot of sowing and experimental areas were created with the purpose of cultivation of decorative herbs and their use in planting of greenery.

5 laboratories were created with the purpose of extension of scientific-research works, carried out in the arboretum.

The introduction laboratory of subtropical and tropical herbs: The main purpose of this laboratory is the introduction of decorative trees, shrubs and weeds, the study of bioecological characteristics and their upgrading for the use in Absheron planting.

The introduction laboratory of essential oils:

The main purpose is the exposure of valuable plants with essential oil and their introduction.

The laboratory of essential oil herbs technology:

The main purpose of this laboratory is the creation of production technology of different essential oils, tan and medical means and the study of plant chemical composition.

The laboratory of Morphology and Anatomy of herbs:

This laboratory studies the morphological and anatomical

structure of various parts of introducted plants.

The laboratory of genetics and selection of herbs.

This laboratory works for the selection of hardy to local soil-climatic conditions and economically significant herb forms and sorts.

A big quantity of trees and shrubs didn't mean the beauty of gardens and parks yet. In the period of planting of greenery, first of all, it is necessary to use decorative, biological and smart characteristics of herbs skilfully, to pay attention on their planting tastefully, to choose and use architectural composition skilfully with the purpose of improving the landscape of herb groups.

Different climatic conditions and soil types, from continental climate to dry subtropical climate, are found on our republic territory. Taking into consideration the need of soil and climatic conditions of herbs, the biological and ecological characteristics of trees and shrubs, decorative signs, appropriate herbs must be chosen.

Namely therefore Mardakan arboretum's activity has a big scientific and practical meaning in this direction.

THE NATURAL HISTORY AND CLIMATIC CONDITIONS OF MARDAKAN ARBORETUM

On the south-eastern side of Absheron peninsular, Mardakan arboretum occupies a 16 hectares area. It is located at 40 km distance from Baku, 4,5 km-from the Caspian sea.

Mardakan settlement is surrounded by rocks from the west. The lain soil covers over 80-85 % of area. The ground cover changes while approaching to the sea, together with sandy soil, on 0,8-1,2 depth, the clay rocks with heavy structure are also found here.

According to mechanical content, the soil has alkali in its composition (RN 8-9), which refers to grey clay and sandy types of soil.

In 1926 the soil cover of the arboretum was created on the account of the soil, brought from Lenkeran.

In the arboretum the irrigation system is supplied with water, collected from 4 wells with 30-80 m depth. In 1903-1905 several water basins with 5 m2 capacity were built on arboretum territory. The water from basins is distributed to park area by means of water pipes.

Besides, there are 4 old wells with 18-25 m depth on arboretum territory. The underground connection was found between these wells. These wells were also used for irrigation.

Now, on arboretum territory there are 9 hotbeds, hot-houses, built in 1950-s, and also experimental areas and nurseries.

Besides hotbed and laboratory buildings, in the arboretum territory the library functions too. In 1980-s the museum was also opened, reflecting U.I.Vavilov life and activity.

The climate of Absheron peninsular, the basin of the Mediterranean sea conform to climatic type of countries. It is characterized by subtropical mild winter, hot dry summer, sunny autumn and cold spring. Undesirable natural factors the reduction of humidity of soil and weather, the uncrease of sun radiation in summer, the disenrichment of soil conditions and the blowing of heavy winds have a negative effect on the herb cover of the peninsular.

Mardakan settlement is located at the height of 8,2 m above sea-level. The average annual temperature is 14.0 c.

In frosty summer monthes the temperature sometimes falls to 15.0 and 17.0 c. Last 10 years this occasion was not met.

In January and February monthes the average weather temperature is +3,1-5,5.0 c. The frosts continues about 50 days. The snow thickness is 3-120 mm all the year round.

In hot summer months the average temperature of weather is +26,8 +28.0 c, +38.0 +40.0 This time the maximum temperature reaches 40.0 c.

The average annual humidity is 78-82 %, in hot and dry summer months-about 30 %.

It usually rains in autumn-summer months and the annual precipitation is 193.5 mm.

In spring months "Xazri" winds blow at 30-32 m/sek speed.

Since the day of creation Mardakan arboretum has closely cooperated with educational Institutions. Every year hundreds of school children and specialized students spend their practical lessons in this park. Tens of specialized students of The Azerbaijan State University prepare their degree work in this arboretum.

Every year thousands of travellers from our Republic and other countries visit the arboretum for a walk.

The arboretum's workmen went for periodic expedition to many districts of our republic, to Republics of Middle Asia, brought a lot of materials and collected a big collection.

The mutual interchange of herbs and seeds was made with botanical gardens and arboretums of many countries and the work goes on now.

THE USED LITERATURE

V.J.Gaciyev, U.M.Agamirov, T.S.Mammadov
"The herb introduction and adaptation"
"Araz" publishing house 2000
T.S.Mammadov
"The bioecological characteristics of valuable trees and shrubs of Mardakan arboretum and their meaning in Apsheron planting"
Baku-"Araz" publishing house 2000
P.M.Abbasov, U.M.Agamirov, F.M.Mammadov
"Mardakan arboretum"
Baku-"Elm" publishing house 1978
U.M.Agamirov, F.M.Mammadov
"The conditions and ways of development of Apsheron resorts/the works of botanical garden"
Baku-"Elm" publishing house 1975
M.Suleymanov
"The words of Nisa khanum", Those that I have "Heard, read, seen"
Baku-Azer publishing house 1990-1984
M.Mukhtarov
"Bakinskiy rabochiy" newspaper 1992
V.Belousov "Persion motives"
"Znanie" publishing house, Moscow 1968
A.Khalilov "Yesenin and Azerbaijan"
"Gyanclik" publishing house, Baku 1977
"Azerbaijan state publishing house" Baku 1989
S.Yesenin
"Poems and thymes" translated by A.Kurchayli
Azerbaijan State publishing house Baku 1965

CONTENTS

Preface..36
From the auther..39
Murtuza Mukhtarov's life and activity...41
The great russian poet S.A.Yesenin also lived and created in
this garden...48
Information...50
The origin history of Mardakan arboretum...................................51
The natural history and climatic conditions
of Mardakan Arboretum...54

The head of “Araz” publishing house Alirza Sailov

Composed and made into page Asmar Sailova
Translated from Azerbaijan by Shakir Aslanov and Khayam Gasanov
Prool-reader Jamila Isakizi
Passed for composing 21.10.2000
Passed for printing 25.11.2000
Format: 70x100 1/16
Print paper 2
Publish paper: 1,9
Edition: 300
Order: 21
Agreement price
Printed in the printing house of “TS” firm